

2

Jacob van Eyck: Levensbeschrijving

2.1. Janskerkhof

Afgezien van de zaterdagse bloemenmarkt is het Utrechtse Janskerkhof tegenwoordig hoofdzakelijk een parkeerplaats, als plannen om het plein autovrij te maken intussen niet zijn doorgedaan. De historische Janskerk – half Romaans, half Gotisch, met een gevel uit 1682 die is opgetrokken in Hollandse barokstijl – lijkt er bijna in de weg te staan. De doorgaande weg krult er in een flauwe bocht omheen. Piepende remmen van stads- en streekbussen maken de plaats voor muzikale doeleinden ongeschikt.

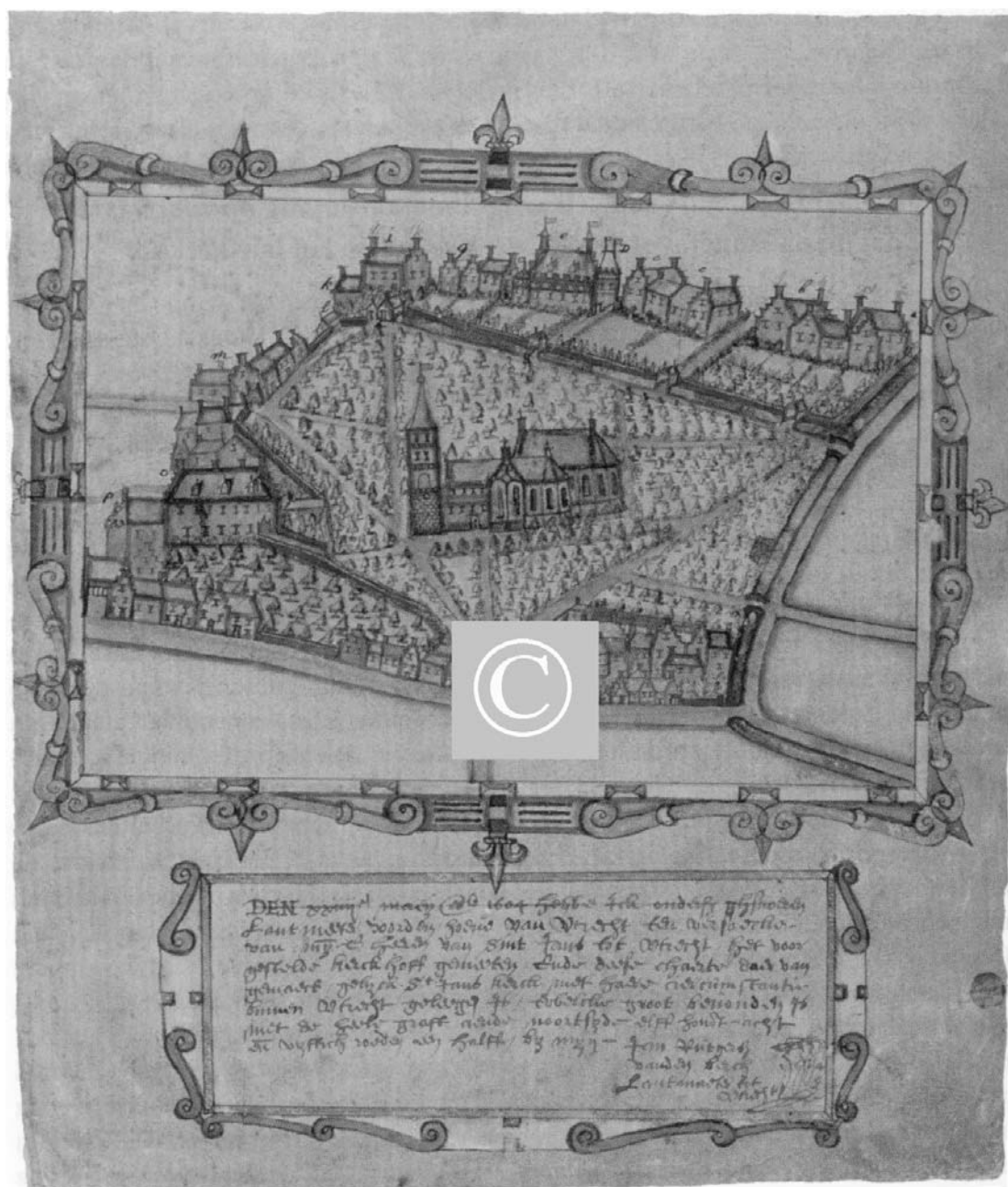
Zeventiende-eeuwse Utrechters zouden het Janskerkhof nu nog herkennen aan zijn vorm, die niet wezenlijk is veranderd, en vanzelfsprekend aan de kerk zelf. In hun tijd was dit een park, beplant met boompjes, na het Vredenburg de tweede groenvoorziening binnen de stadsmuren.¹ De paden waren met langwerpige klinkertjes geplaveid.² In deze luthof ging de burgerij uit wandelen, jonge mensen op vrijersvoeten troffen elkaar hier in de avond. *Ultrajectina tempe, ofte S. Jans Kerck-hoffs versch wandel-groen* heet een lofdicht (1640) van Regnerus Opperveldt waarin het zo idyllisch wordt beschreven.³ Het Janskerkhof was voor de Utrechters wat het Lange Voorhout voor de Hagenaars betekende: een oase om trots op te zijn. Het langademige gedicht van Opperveldt is dan ook rechtstreeks geïnspireerd door *Batava tempe* (1621), Constantijn Huygens' lofzang op het Voorhout.⁴

¹ Omtrent de geschiedenis van de Janskerk en het Janskerkhof, zie Graafhuis & Witteveen 1981.

² Basiliskos 1642: fol. B1r.

³ Opperveldt 1640.

⁴ In Basiliskos 1642 wordt de relatie met Huygens en zijn gedicht rechtstreeks gelegd: 'Son en kan geen gaetjes vinden: / En u bladers overvloet / Wijckt geen *Haegse* bleecke linden, / schoon ick *Huygens* wycken moet.' Basiliskos 1642: fol. B2r.

AFBEELDING 13 J. Rz. van den Bergh, *Het Janskerkhof*, gezien vanuit zuidelijke richting, 1604.

Utrecht, Het Utrechts Archief

Op het Janskerkhof zullen veel van Jacob van Eycks blokfluitwerken uit *Der Fluyten Lust-hof* voor het eerst in het openbaar hebben geklonken. Vaak geciteerd in de literatuur is de salarisverhoging van tachtig naar honderd gulden per jaar die het kapittel van Sint-Jan hem in 1649 verleende voor zijn diensten als beiaardier, ‘mits dat hij d’ wandelende luijden opt kerckhoff somwijlen savons mit het geluijt van sijn fluijtien vermaecke.’⁵ Anders dan deze voorwaarde scheppende woorden op het eerste gezicht misschien suggereren, bestond de praktijk al langer. Negen jaar eerder

⁵ Utrecht, HUA, Kapittel van Sint-Jan, inv.nr. 1¹⁴, *Resoluties*, p. 147.

besteedde Opperveldt er in zijn gedicht reeds uitgebreid aandacht aan. Hij voerde Van Eyck ten tonele als beiaardier én als blokfluitist:

Maer wat schelter in mijn ooren
 Dat soo vrolick sich laet hooren?
 't Is de soete klokke klanck,
 Eyckje singt zijn hellen sanck,
 Eyckje comt ons Pleyn vereeren,
 En de klockjes spreecken leeren,
 Schaert door de teere blaen
 Datse we'er geluydtjes slaen.
 Daer begint hy op zijn fluydtje;
 Dat was't! O! wat liever tuytje!
 (Wech nu loome lompery!)
 Of ick inden hemel sy?
 O! vergoode Palmer-gaedtjes,
 O! wat boven-menschte maedtjes
 Vloeyen uyt u konstich rondt
 Van een rappen aessem-mondt.⁶

Aan het eind van het gedicht, als de beschreven dag ten einde komt, richt de dichter zich nog een keer tot Van Eyck persoonlijk:

Eyckje maeckt nu klock-geluydt!
 Spaert geen vingers, mont, noch fluyt!⁷

Deze avondbespelingen op het Janskerkhof moeten voor de Utrechters een bijzondere attractie zijn geweest. Toen Jacob van Eyck in 1657 overleed, kwam de predikant Lambertus Sanderus er nog eens op terug in zijn rouwklacht:

Hoe kriede straat en steeg wanneer g'in Mey en Lenten,
 Des avonts queelden op den toren van Sint Jan,
 Sa Juffers, kap en strik, en schoen en sluyer an,
 Vlieg na het Kerckhoff toe elk uyt sijn huys en tenten.⁸

Over Van Eycks arbeidzaam leven in Utrecht is meer bekend dan over zijn vroegste momenten. Zelfs een geboortedatum ontbreekt. Mogelijk kende hij deze zelf niet. Een archiefstuk van het Utrechtse Domkapittel, dat 23 januari 1628 als datum draagt, vermeldt dat Van Eyck toen 'out ontrent acht ende dartich jaren' was.⁹ Het is de enige indicatie. Van Eyck, zo valt te becijferen, moet omstreeks 1589/90 zijn geboren.

⁶ Opperveldt 1640: fol. [B4v].

⁷ Opperveldt 1640: fol. [C4v].

⁸ Appendix C.1.3.

⁹ Utrecht, HUA, Kapittel ten Dom, inv.nr. 545. Van den Hul 1982: 305 (noot 1399).

2.2. De periode tot 1625: Heusden

Zijn vader heette Godenaert (Godevaert, Goyart, etc.) van Eyck, zijn moeder Heilwich Bacx (Bax, Backx), en beiden stamden uit adellijke Brabantse geslachten.¹⁰ Godeaert en Heilwich hadden elkaar in 1576 in 's-Hertogenbosch het jawoord gegeven. Ter ere van hun huwelijk kregen zij van de Bossche magistraat een aam wijn cadeau.¹¹

De stad koos datzelfde jaar de zijde van de opstand, maar zou zich drie jaar later opnieuw onder Spaans gezag stellen als uitvloeisel van de Unie van Atrecht. In de tussenliggende tijd probeerden protestanten en katholieken zo goed en zo kwaad als het ging met elkaar samen te leven. De politieke en religieuze perikelen brachten in de familie Bacx een schisma teweeg.¹² Heilwichs vader Jacob Bacx bleef het Spaanse gezag en zijn katholieke geloof trouw. Zijn vier zonen Simon, Johan, Paul en Marcelis, alsmede zijn schoonzoon Godenaert van Eyck, kozen echter als protestanten de zijde van Oranje. Na de aftocht van de Spaanse troepen in 1576 was door de oudste zoon, Simon, een vrijwilligerscorps opgericht om de stad te kunnen verdedigen. Ook zijn broers waren lid van dit 'Schermersgilde', dat geleidelijk een protestantse signatuur zou gaan dragen, tot verontrusting van het katholieke volksdeel.

Begin 1578 werd Johan Bacx door de Staten van Holland benoemd tot gouverneur van het vestingstadje Heusden, circa vijftien kilometer ten westen van 's-Hertogenbosch. Kort daarop volgde zijn aanstelling tot kastelein-drossaard. Heusden lag op een strategisch punt, daar waar de hertogdommen Brabant en Gelderland en het graafschap Holland aan elkaar grensden. In 1577, na de Pacificatie van Gent, had het van oorsprong Brabantse stadje definitief de kant van de prins van Oranje gekozen en kwam de vesting onder de Staten van Holland en Westfriesland te vallen. Die aanwinst moest uiteraard wel beschermd worden.

Heusden en 's-Hertogenbosch verhielden zich tot elkaar als water en vuur. Herhaaldelijk verleende Johan Bacx medewerking aan complotten om zijn Heusdense manschappen binnen de Bossche stadsmuren te brengen, al bleven deze ondernemingen zonder succes.¹³ Uiteindelijk zouden de katholieken in 's-Hertogenbosch aan het langste eind trekken. Hoelang Godenaert van Eyck en zijn echtgenote nog in de stad zijn blijven wonen, is niet bekend, maar langer dan tot december 1579 kan het niet hebben geduurd. Toen werd de stad volledig van protestanten gezuiverd. Godenaert en Heilwich zijn op zeker moment naar Heusden getrokken.¹⁴ Een opmerkelijk detail is dat zij hun dochttertje Catharina achterlieten bij Jacob Bacx en diens echtgenote Anna, de grootouders dus van het meisje.¹⁵ Ze zou een katholieke opvoeding krijgen en haar leven lang in 's-Hertogenbosch blijven wonen.¹⁶

¹⁰ Omtrent de genealogie, zie onder meer Van Sasse van Ysselt 1918; Van den Hul 1982: 305.

¹¹ Swillens 1928: 94.

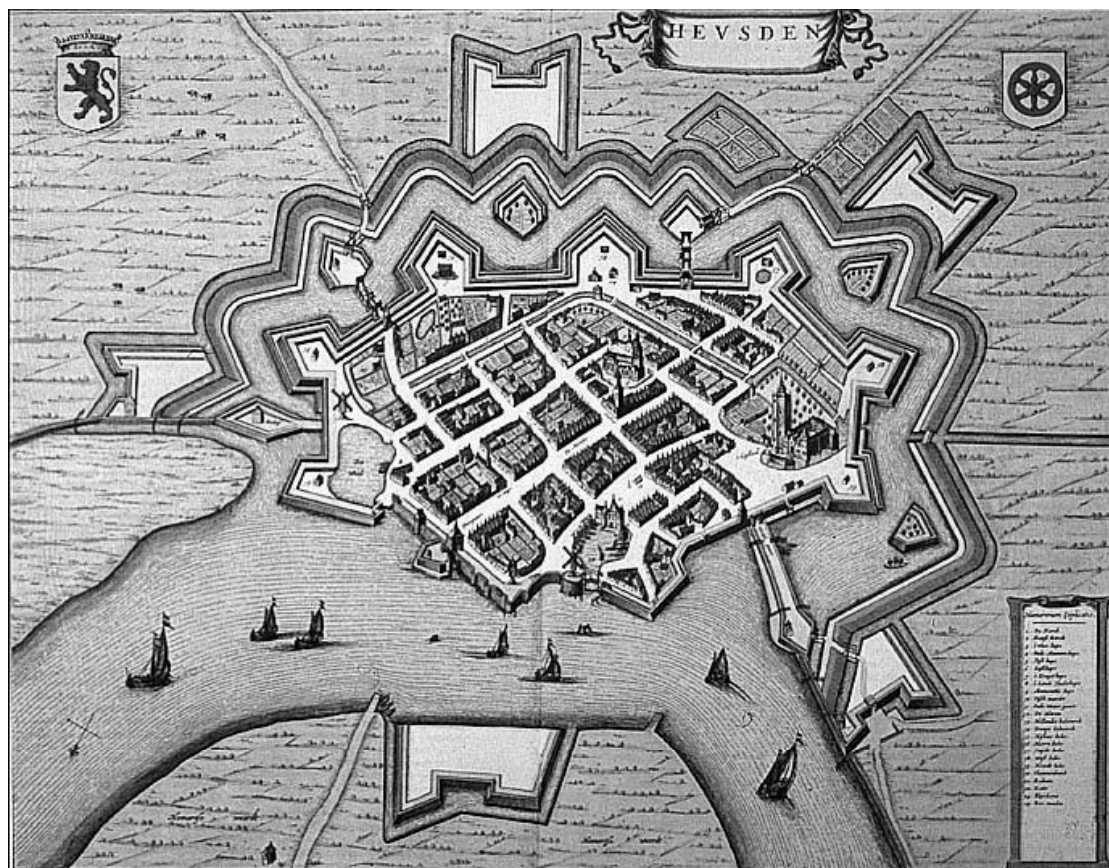
¹² Deze familiegeschiedenis wordt uitgebreid beschreven in Boeree 1943. De vader van Godenaert van Eyck was reeds overleden.

¹³ Boeree 1943: 82-85.

¹⁴ Godenaert had er een eigen huis. In 1599 werd 'Joncker Godenaert van Eyck' in een 'redres op 't kohier der cappitale settinge oft taxatien', een onroerendgoedbelasting voor het onderhouden van krijgsvolk (ook wel 'ruitergeld' genaamd), aangeslagen voor 25 pond, wat een relatief hoog bedrag was. Heusden, GA, C.12, fol. 3r.

¹⁵ Boeree 1943: 484 (nr. 35).

¹⁶ Catharina trouwde met Maarten Fierlandts, raad en rentmeester-generaal in het Kwartier van 's-Hertogenbosch. Zie Van Sasse van Ysselt 1918: 40.

AFBEELDING 14 Joan Blaeu, *Heusden*, 1649.

In 1581, dertien jaar na het begin van de Tachtigjarige Oorlog, werd besloten dat Heusden een sterke ‘fortresse’ moest worden. Jacob Kemp, schout van Gorinchem en fortificatiemeester, kreeg opdracht het stadje te omwallen met een systeem van bastions, grachten en ravelijnen. Als gouverneur van Heusden bleef Johan Bacx intussen plaagstoten uitdelen in oostelijke richting. In 1582 had de Bossche magistraat hier zo genoeg van, dat men op het idee kwam de gebroeders te chanteren door de oude Jacob Bacx in gijzeling te nemen. Hij werd in zijn eigen huis onder arrest geplaatst en moest onder dwang brieven schrijven aan zijn zoons en schoonzoon in Heusden, met de oproep de vijandelijkheden te staken.¹⁷ Misschien moest zijn hoofd zelfs worden afgehakt en in een zak naar Heusden worden gestuurd.¹⁸ Godenaert van Eyck stuurde haastig een verklaring waarin hij zich van de strooptochten en brandstichtingen distantieerde.¹⁹ De gebroeders Bacx begonnen inderdaad in te zien dat zij de veiligheid van hun ouders en nichtje niet op het spel konden zetten. Zij vroegen om overplaatsing. De Bossche regering kwam tot het inzicht dat Jacob Bacx niet verantwoordelijk kon worden gehouden voor het gedrag van zijn zoons.

¹⁷ Boeree 1943: 82-83.

¹⁸ Verreyt 1892: 635.

¹⁹ Verreyt 1892: 636.

Godenaert van Eyck was in Brabant ontvanger-generaal van de contributiën. Het innen en verdelen van belastingen was een verantwoordelijke functie, uit de opbrengsten werden de oorlogshandelingen betaald. Het rentmeesterschap draaide uit op een fiasco doordat Van Eyck niet bij machte bleek een deugdelijke administratie te voeren. De kwestie liep dusdanig uit de hand, dat hij in januari 1589 te Heusden in hechtenis werd genomen op last van de Raad van State en de Staten-Generaal.²⁰ Godenaert werd naar Den Haag overgebracht, waar hij op eigen kosten in een herberg werd bewaakt door twee boden. Hij zou niet eerder mogen vertrekken dan nadat de rekeningen konden worden gesloten. Zelfs over 1585 had de afrekening nog niet plaatsgevonden. (De rekeningen over 1581 en 1582 waren pas in 1588 naar Den Haag gestuurd...) De kwestie leidde tot een uitgebreide, wrevelige correspondentie tussen de Raad van State en de Staten-Generaal.

Op eigen aandringen werd Godenaert reeds na enkele weken op borgtocht vrijgelaten. Op 10 april besloten de Staten-Generaal dat hij uit zijn functie moest worden ontheven. Het onderzoek naar de wantoestanden zou nog tot 1592 voortduren. Het geeft wel aan welk een chaos de ontvanger ervan had gemaakt.

Van Eyck had amper bericht gekregen van zijn ontslag, toen Heusden te kampen kreeg met een belegering die de gehele zomer van 1589 zou duren. De vesting bleek ertegen bestand, hoewel de situatie niet langer had moeten aanhouden of het was op mooterij uitgedraaid.²¹ Omstreeks deze tijd moet Jacob zijn geboren. Hij was de tweede zoon uit het gezin, de oudste heette Caspar. Jacob was waarschijnlijk vernoemd naar zijn grootvader van moederszijde, de zo geplaagde Jacob Bacx.²² Verder bracht het huwelijk drie dochters voort. Naast Catharina, die bij haar grootouders in 's-Hertogenbosch was achtergebleven, waren dit Anna en Susanna.²³ De adellijke titel van 'jonker' erfde Jacob van zijn vader, hoewel zijn grafscript enkel opgaf van het 'braav geslacht der Baxen'.²⁴ Net als zijn vader voerde hij het volle wapen van de adellijke Van Eycks: drie geknotte palen van sabel op een veld van zilver.²⁵ Jacob gebruikte het wapen in zijn lakzegel. De Van Eycks hadden drie grote zitkussens in huis waarop het stond afgebeeld.²⁶

Hoe zwaarder de oorlogsdreiging, des te levendiger het bestaan in een vestingstadje was. Ieder gezin had wel een gedeelte van het huis of een plek in de tuin gereserveerd voor de huisvesting van soldaten. Toch was de vesting ook een compleet stadje, inclusief een Latijnse school, een gasthuis en een weeshuis. De jeugd speelde op de plaats voor het kasteel. Tegenwoordig staat Heusden bekend als een van de meest schilderachtige stadjes van Nederland, dankzij een ingrijpende restauratie en reconstructie, mede uitgevoerd aan de hand van de vogelvluchtkaart die Joan Blaeu in 1649 heeft gemaakt. (afb. 14) Het diep gelegen haventje, aan het begin van de twintigste eeuw nog een plantsoen, is weer uitgegraven. Ook de verdedigingswerken zijn in hun oude staat teruggebracht. De stadswallen, de poorten, de oude

²⁰ Zie over de gang van zaken Boeree 1943: 213-219; Japikse 1915-1970: V (1585-1587), VI (1588-1589), VII (1590-1592).

²¹ De belegering duurde van juni tot begin september. Beschreven in Bor 1679-1684: II, 467-478.

²² Zoals zijn oudere broer Caspar naar de grootvader van vaders kant, Jaspar van Eyck, zal zijn vernoemd. Zie de stamboom in Van den Hul 1982: 223.

²³ Van den Hul 1982: 223.

²⁴ Zie 2.17.

²⁵ Van den Hul 1982: 305. Het wapen was onder meer afgebeeld op Van Eycks grafsteen in de Utrechtse Weeskerk.

²⁶ Vermeld in het testament van Van Eycks moeder Heilwich Bacx, d.d. 4 februari 1623. Heusden, GA, Notarieel Archief, inv.nr. 3995 (5).

Catharijnekerk, de huizen met hun historische gevelstenen – veel herinnert aan de tijd dat Van Eyck hier opgroeide. Zelf heeft hij er echter nooit iets van kunnen zien. Hij werd blind geboren.²⁷

Verder is over Van Eycks jeugd vrijwel niets bekend. Op 8 maart 1604 nomineerde niemand minder dan de stadhouder prins Maurits hem als opvolger in een vicarie die ter collatie stond van de prins.²⁸ Een vicarie was een jaarlijkse rente uit geestelijke goederen. Uiteindelijk ging de vicarie naar een ander persoon. Als stadhouder en veldheer heeft Maurits de vesting Heusden verscheidene keren bezocht, in november 1601 bijvoorbeeld, nadat het leger in barre vrieskou een beleg van 's-Hertogenbosch had moeten opbreken. Terwijl het voetvolk meteen doorreisde naar Woudrichem, bleef Maurits een nachtje in Heusden over.²⁹ Hij gebruikte zijn tijd om er een brief aan de Staten-Generaal te schrijven waarin hij het einde van het beleg meldde.³⁰

Waarom zou Van Eyck prins Maurits om een vicarie hebben verzocht, en waarom zou de stadhouder dit verzoek hebben ingewilligd? De redenen moeten vermoedelijk bij Van Eycks vader worden gezocht. Wat Godenaert in de jaren na zijn vernederende ontslag voor de kost heeft gedaan, is onbekend. Maar in het voorjaar van 1599 diende hij bij de Raad van State een verzoek in of hij commissaris van de monsterring mocht worden.³¹ Het betrof een hoge militaire functie. Godenaert beriep zich op een eerdere toezegging dat hij te zijner tijd het landsbelang weer zou mogen dienen. Hij had nu wel lang genoeg gewacht. Pas in december werd het verzoek doorgestuurd naar de Staten-Generaal, waar men bedenkingen had maar uiteindelijk toch akkoord ging.

In juli 1601 werd Godenaert naar Oostende gestuurd, dat te stellen had met een schier eindeloos beleg zoals geen andere stad van de Republiek het ooit zou kennen. Daar vertoefde hij de volgende jaren, afgezien van reizen naar Den Haag om verslag uit te brengen aan de Staten-Generaal.³² Zelfs als Jacob van Eyck over zijn gezichtsvermogen had beschikt, had hij zijn vader vermoedelijk weinig gezien.

De belegering van Oostende, die in 1604 leidde tot de val van de stad, eiste een zware tol. Naar schatting hebben de schermutselingen honderdduizend levens geëist. Mogelijk heeft ook Godenaert het niet overleefd. De verlangde vicarie zou in dit geval kunnen worden uitgelegd als een vorm van wezenpensioen. Hoe het ook zij, zeker is dat Godenaert van Eyck in 1604 is gestorven. Op 29 december beraadslaagden de Staten-Generaal of het door zijn dood vrijgekomen ambt van monstercommissaris opnieuw moest worden vervuld.³³

Jacob van Eycks levensbeschrijving biedt pas enig houvast als er van arbeidsproductiviteit sprake is. Het vroegste document, een declaratie, dateert van 27 maart 1619.³⁴ Op die dag – Van Eyck liep inmiddels tegen de dertig – treffen we hem aan in het gezelschap van de klokkensteller Adriaen Jansz van Cuyck, klokkenmaker

²⁷ Dit wordt meegedeeld in een protocol van de Utrechtse notaris Verduin, gedateerd 27 februari 1626. Hier is sprake van 'Jonkheer Jacob van Eyck [...] blind geboren, zijn verstand en sprake machtig'. Zie Swillens 1928: 101.

²⁸ Dit blijkt uit een brief die Van Eyck in 1646 naar Constantijn Huygens stuurde. Zie verder 2.13.

²⁹ Duyck 1862-1866: I, 214ff; Van der Kemp 1843: II, 96-97.

³⁰ Van der Kemp 1843: II, 359. De brief dateert van 27 november. Adriaen Valerius noemt in zijn *Nederlandsche gedenck-clanck* een bezoek in 1599. Valerius 1626: 176-177; ed. Meertens e.a.: 173.

³¹ Den Haag, NA, Archief Staten-Generaal, inv.nr. 4894, *Liassen loopende, oktober-december 1599*. Japikse 1915-1970: X (1598-1599), 659-660; XI (1600-1601), 138-139.

³² Zie Fleming 1621: 97-98; Boeree 1943: 360; Japikse 1915-1970: XI (1600-1601), 408-409, 435.

³³ Japikse 1915-1970: XIII (1604-1606), 143.

³⁴ Van den Hul 1982: 302.

AFBEELDING 15 Het oude stadhuis van Heusden.
Ansichtkaart, ca. 1935

Isaac Joris uit Rotterdam (die het Heusdense torenuurwerk onderhield), slotenmaker Corst Segersz, de Heusdense stadsorganist Dirck Jansz de Poorter en een leidekker. De heren consumeerden tijdens hun vergadering elf kannen wijn, goed voor een declaratie van zes gulden twaalf stuivers. Hun bespreking had de vervaardiging van een nieuwe speeltafel voor het klokkenspel in de toren van het stadhuis als onderwerp. Daar bevond zich op circa veertig meter boven de grond het enige carillon dat Heusden rijk was.

Het stadhuis was in 1572 door een stadsbrand verwoest en werd pas in 1588 in neogotische stijl herbouwd. In 1586 had het stadsbestuur reeds een uur- en speelwerk besteld bij Jan Dirksz Coop uit Delft.³⁵ De slagklok en de klokken van het carillon werden gegoten door Thomas Both uit Utrecht. De Heusdense beiaard was dus ongeveer even oud als Van Eyck. In 1590 werden de klokjes in de toren gehangen. Het waren er vermoedelijk zeventien, diatonisch van c' tot c''' (klaviertoon), voorzien van bes-klokken.³⁶ Aan het uurwerk was ook een ruiterspel gekoppeld. Het handspel

³⁵ Van den Hul 1982: 305; Van Oudenhoven 1651: 8.

³⁶ Zoals in de toren van de Grote of Sint-Jacobskerk te Vlissingen, waarvoor Jan Dirksz Coop en Thomas Both omstreeks dezelfde tijd het uurwerk en een carillon van zeventien klokken vervaardigden. In 1880 is het Heusdense spel uitgebreid en zijn acht klokken hergoten. Twee van de oorspronkelijke exemplaren waren toen al verloren gegaan. Toen de firma Petit en Fritsen in 1956 een

werd vanaf februari 1591 bediend door Quintijn Dircxz van Niethuysen, de organist van de Catharinakerk.³⁷ Het versteken van de trommel van het automatisch speelwerk werd per diezelfde maand uitbesteed aan Adriaen Jansz van Cuyck.³⁸ Twee maanden eerder had Nicolaes Bartouts uit Delft beide heren reeds gedemonstreerd hoe het versteken in zijn werk ging.³⁹ Quintijn van Niethuysen was ook nog naar Gorinchem gegaan om de beierman van deze stad op de klokken te zien spelen en hem tevens naar Heusden uit te nodigen voor reparaties aan het carillon.⁴⁰ Veel expertise op dit gebied was dus nog niet aanwezig in het vestingstadje.

Van Niethuysen oefende zijn vak uit tot hij in de zomer van 1611 overleed. Zijn weduwe Cecilia Anthonisdr. wendde zich tot het stadsbestuur met de opmerking dat zij nog het traktement voor een half jaar tegoed had en de vraag of dit wellicht een heel jaar zou mogen zijn.⁴¹ Het verzoek werd ingewilligd, op 11 augustus ontving zij vijftig gulden. Op 14 september van datzelfde jaar werd Anthoni Marcelisz van der Meulen tot opvolger benoemd tegen een salaris van 175 gulden. De helft kwam voor rekening van de stad, de andere helft ten laste van de kerk.⁴² Ook Van der Meulen vervulde het ambt van organist en beiaardier. Hij vertrok op 13 juni 1616 en had zijn ontslag kennelijk tijdig aangekondigd, aangezien Dirck Jansz de Poorter al per 16 juni als opvolger kon worden benoemd.⁴³ Adriaen Jansz van Cuyck was al die jaren de voorslag blijven versteken tegen het honorarium van dertig gulden per jaar, dat in 1591 met hem was afgesproken.

Zo was de situatie toen op die maartse dag van 1619 werd vergaderd. De nieuwe speeltafel kwam er inderdaad. Op 3 juni nam de timmerman Jan Dircxz Verschueren het bestek aan tegen een som van zestien gulden. De speeltafel werd uitgerust 'boven met goede eycken clauwiers tot veertien int getal', en 'onder sullen wesen ses pidaellen om metten voet te spelen'.⁴⁴ Het carillon zal veertien klokken hebben gehad, aangezien de pedalen destijds gewoonlijk 'aangehangen' waren. Van degenen die op 27 maart aanwezig waren geweest, bezat Van Eyck klaarblijkelijk de meeste autoriteit. Toen de speeltafel eenmaal gereed was, verklaarde de smid in een specificatie dat 'Joncker Jacob van Eyck eenen nieuwen stoel omme te beyeren [heeft] doen maecken'.⁴⁵ Hier manifesteert Van Eyck zich voor het eerst, althans gedocumenteerd, als technisch deskundige op het gebied van de beiaard.

De volgende jaren werkte hij verder aan de verbetering van het instrument. Zo kocht hij in 1620 van Alewijn Isserman uit Gorinchem een 'metalen bell ofte clockxken [...] om de toonen van de clocken op het stadshuys mede te vinden of te verhoogen'.⁴⁶ Uit de gebruikte terminologie valt af te lezen dat het geen uitbreiding van het speelwerk betrof, maar een hulpmiddel bij het op stemming brengen van de aanwezige klokken. Voor deze aankoop ontving hij de som van zes gulden. De blinde

nieuw carillon goot, waren er nog zeven klokken van Both over (klaviertoon c-d-e-g-a-bes-b; slagtoon een kleine terts lager). Zeven ervan werden voor het nieuwe instrument gebruikt. Het kleinste klokje is door Petit en Fritsen bewaard. Het bevindt zich thans in het Nationaal Beiaardmuseum te Asten. Zie *Klokken en klokkengieters* 1963: 275.

³⁷ De tekst van zijn beiaardiersonstructie uit 1591 in Van den Hul 1982: 303.

³⁸ Van den Hul 1982: 303-304.

³⁹ Van den Hul 1982: 302.

⁴⁰ Van den Hul 1982: 303.

⁴¹ Heusden, GA, E.212, *Bijlagen gemeenterekeningen 1611*, rekest bij fol. 28.

⁴² Heusden, GA, E.212, *Bijlagen gemeenterekeningen 1612*, kwitantie bij fol. 31.

⁴³ Heusden, GA, E.58, *Gemeenterekeningen 1616*, fol. 31r-v; E.214, 1616 (kwitanties bij fol. 31).

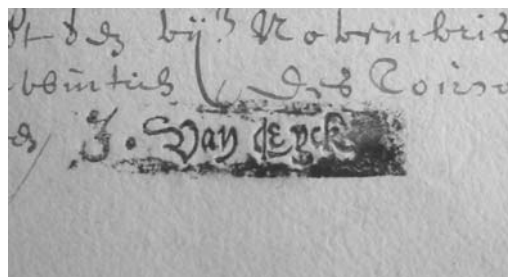
⁴⁴ Van den Hul 1982: 301.

⁴⁵ Van den Hul 1982: 302.

⁴⁶ Van den Hul 1982: 300, 306.

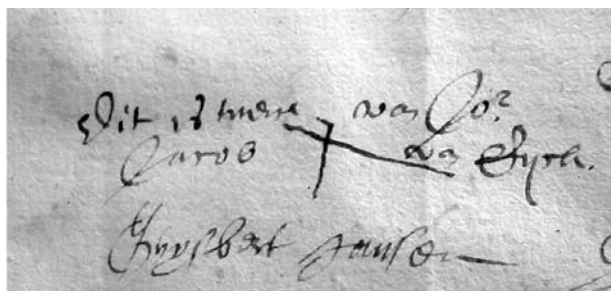

jonker signeerde de kwitantie op een chique manier, met een naamstempeltje. (afb. 16) Zo zou hij het tot zijn dood blijven doen. In 1621 ontving Van Eyck twaalf gulden voor een reis naar Holland, waar hij – zonder succes overigens – op zoek was geweest naar klokken die ter uitbreiding of verbetering van het Heusdense carillon zouden kunnen dienen.⁴⁷ In datzelfde jaar kwam een einde aan het Twaalfjarig Bestand, dat het vestingstadje een onwerkelijke rust moet hebben bezorgd. Vanaf dat moment nam de oorlogsdreiging weer toe.

AFBEELDING 16 Naamstempel van Jacob van Eyck, onder een kwitantie (1620). Heusden, Streekarchief, inv.nr. E216

De Poorter overleed kort na de zomer van het jaar 1621.⁴⁸ Sinds 1620 had hij tevens de functie van klokkensteller waargenomen, nadat Adriaen Jansz van Cuyck was overleden. Nu zat Heusden dus in één keer zonder organist/beiaardier en zonder klokkensteller. Voor Van Eyck kwam de weg vrij naar een echte aanstelling. Vanaf 1 januari 1622 mocht hij de voorslag van het automatische speelwerk versteken. Voor zes maanden traktement ontving hij vijftien gulden. Sinds 1591 waren de tarieven dus nooit verhoogd. Het betrof slechts een benoeming ‘bij surrogatie’, een vervanging van tijdelijke aard. Zonder twijfel hoopte men dat de nieuwe organist/beiaardier ook de kunst van het versteken zou beheersen. Uit kwitanties blijkt dat het versteken maandelijks gebeurde.⁴⁹ Zolang de benoeming van een nieuwe organist/beiaardier op zich liet wachten, mocht Van Eyck klaarblijkelijk ook hand- en voetmatig op de beiaard spelen, getuige een

AFBEELDING 17 Handtekening van Jacob van Eyck (1621) onder een notariële akte. Wijk bij Duurstede, Streekarchief

kwitantie van de timmerman na het verrichten van de volgende aanpassing: ‘Den solder daer den stoel op staet daer Joncker Jacop op speelt sommyge nieu plancken op gemaectt, een nieu leer daer Joncker mede bij die draey klimpt, die schabbel [bank] daer hij op sidt ende speelt gecort.’⁵⁰ Het is een intrigerende tekst. Waarom moest de timmerman een nieuwe trede maken en de bank verlagen? Het lijkt erop te duiden dat Van Eyck uitzonderlijk klein van

postuur is geweest. Ongeveer twintig jaar later zou de dichter Opperveldt hem systematisch ‘Eyckje’ noemen, zoals we eerder zagen.

⁴⁷ Van den Hul 1982: 300.

⁴⁸ Heusden, GA, E.216, *Bijlagen gemeenterekningen 1621*. Het traktement voor de periode 16 juni – 16 september inde hij nog zelf, maar het versteekgeld voor de periode tot en met 1 september werd in ontvangst genomen door Cornelis van Benschop.

⁴⁹ Zie bijvoorbeeld Heusden, GA, E.217, *Bijlagen gemeenterekningen 1623*, kwitantie d.d. 30 juni.

⁵⁰ Van den Hul 1982: 300.

Vanaf 1621 genoot Van Eyck ook andere inkomsten. Eindelijk lukte het hem op te volgen in een vicarie te Wijk bij Duurstede die ter collatie stond van prins Maurits.⁵¹ Op 16 september machtigde hij de rentmeester en de secretaris van het kapittel in het stadje. Van Eyck had bij dit bezoek klaarblijkelijk zijn naamstempeltje niet bij zich en ondertekende de akte daarom met een kruisteken.⁵² (afb. 17) ‘Dit is tmerc van Jo.^r Jacob van Eyck’, schreef de notaris eromheen. Het is vermoedelijk de enige handtekening van de blinde jonker. Later dat jaar wees hij zijn broer Caspar aan als gemachtigde.⁵³ De vicarie, die verbonden was aan de Sint-Janskerk van Wijk bij Duurstede, bracht jaarlijks netto 110 gulden op.

Een benoeming tot beiaardier kreeg Van Eyck niet. François Coenraedtsz Stroombergen was degene die in april 1622 als organist én beiaardier van Heusden werd aangesteld.⁵⁴ Het was de gangbare combinatie. Stroombergen moest op zondagen en marktdagen spelen, wat van oudsher de traditie was. Op dinsdag werd in Heusden de wekelijkse marktdag gehouden.⁵⁵

Van Eyck bleef ook de volgende jaren verantwoordelijk voor het versteken van de voorslag, aangezien Stroombergen niet over deze vaardigheid beschikte. Toen Van Eyck enkele jaren later uit Heusden vertrok, kreeg Jan van Amerongen naast zijn gewone honorarium voor het opwinden van de uurwerken een extra betaling van veertien gulden ‘tot een gratuiteijt dat hij den voors. Organist geïnformeert heeft opt steken ende stellen vanden voorslach die daarvan geen kennisse en hadde.’⁵⁶

Met de benoeming van Stroombergen lijkt Van Eyck geen enkel probleem te hebben gehad. Toen de schepenen van 's-Hertogenbosch de blinde meester in 1640 om advies vroegen inzake de benoeming van een organist, beval hij Stroombergen aan als de beste en bekwaamste, ‘niet alleen int speelen op de organo, maer mede op de klokken.’⁵⁷

Van Eyck bleef dus betrokken bij de Heusdense beiaard, en bij de verbetering ervan. In de nazomer van 1623 werd de geschutsgieter Aernout Pietersz Gossa besteld om op advies van Van Eyck twee speelklokken en de slagklok in hun klank en resonantie te verbeteren.⁵⁸ Teneinde dit te bereiken kapte Gossa metaal weg uit de kruin van de klok, een klus die hij uitvoerde ‘tot pereykel van sijn leven’. Hier zien we Van Eyck in volle gang als campanoloog, bekend met de relatie tussen de vorm van een klok en haar klank.

Het is een volstrekt raadsel hoe hij in het kleine Heusden deze kennis heeft kunnen ontwikkelen. Er zullen toch de nodige experimenten aan te pas moeten zijn gekomen. Metaal dat eenmaal uit een klok is verwijderd, is voorgoed verdwenen. Dat het stadsbestuur hem tot gewaagde experimenten in de gelegenheid heeft gesteld, lijkt niet waarschijnlijk. Of was het werk dat Thomas Both had geleverd zo matig, dat elke verandering bijna per definitie een verbetering inhield?

⁵¹ Op 21 juli 1620 had zich voor Van Eyck een tweede mogelijkheid voorgedaan een vicarie te ontvangen, maar ook deze was aan hem voorbijgegaan.

⁵² Wijk bij Duurstede, GA, Notarieel archief, inv.nr. 2941, fol. 21r-v.

⁵³ Heusden, GA, Notarieel Archief, inv.nr. 3994.

⁵⁴ Hij ontving dat jaar 65 gulden 12 stuivers, driekwart van het normale jaarsalaris. Heusden, GA, E.62, *Gemeenterekeningen 1622*, fol. 13v.

⁵⁵ Van Oudenhoven 1651: 16.

⁵⁶ Heusden, GA, E.65, *Gemeenterekeningen 1626*, fol. 23v.

⁵⁷ Van den Hul 1982: 299. Het is niet ondenkbaar dat Stroombergen beiaardles van Jacob van Eyck heeft gehad.

⁵⁸ Van den Hul 1982: 307.

Met de technische aspecten van het Heusdense carillon is hij zich in een relatief laat stadium gaan bezighouden. Toen Anthoni Marcelisz van der Meulen in 1611 tot opvolger van Van Niethuysen werd benoemd, kon deze het beiaardiersvak enige tijd niet uitoefenen aangezien het carillon zich in een bedroevende staat bevond.⁵⁹ Van Eyck was toen ongeveer 21 jaar oud. Het lijkt erop dat hij een laatbloeier is geweest. Voor blinden waren de kansen deel te nemen aan het arbeidsproces beperkt. Het vak van musicus was een voor de hand liggende optie, mits het talent aanwezig was.⁶⁰ In het kleine Heusden zullen genoeg mogelijkheden hebben bestaan om Van Eycks muzikale gaven tot wasdom te laten komen. Zo beschikte het stadje in die tijd al over een collegium musicum. Dit Sint-Caeciliagilde werd geleid door Franco Adolphi, de rector van de Latijnse school.⁶¹

In het carillonspel zal Van Eyck onderwezen zijn door Quintijn Dircxz van Niethuysen, Anthoni Marcelisz van der Meulen of Dirck Jansz de Poorter, afhankelijk van het moment waarop hij ermee is begonnen. De specialistische kunst van het versteken zal hij hebben geleerd van Adriaen Jansz van Cuijck.⁶² De blokfluit is minder specifiek. Het is aannemelijk dat menige soldaat het handzame instrument heeft bespeeld.⁶³ Blazers waren er genoeg. In het Staatse leger beschikte elke compagnie voetvolk over een pijper en twee trommelslagers, bij de ruitery bezat een compagnie van honderd paarden vijf trompetters.⁶⁴ De torenwachter van Heusden blies op de schalmei.⁶⁵ Het stadje had ook speellieden binnen zijn muren. Ter gelegenheid van nieuwjaar kregen zij traditiegetrouw een gratificatie. Zij kwamen uit Engeland, zo vermeldt een specificatie voor het jaar 1610.⁶⁶ Een van hen heette Robbert.⁶⁷

Het blijft merkwaardig dat de musicus Jacob van Eyck, die een grote carrière tegemoet zou gaan, zo lang uit de Heusdense boeken heeft kunnen wegblijven. Hoe het ook zij, uiteindelijk zal hij zelf tot het inzicht zijn gekomen dat één bescheiden stadscarillon onvoldoende voor hem kon betekenen, wilde hij zijn inmiddels bewezen capaciteiten optimaal benutten. Ook zal hij steeds duidelijker de noodzaak zijn gaan voelen op eigen benen te leren staan. De blinde jonker woonde nog bij zijn moeder

⁵⁹ Heusden, GA, E.212, *Bijlagen der gemeenterekeningen 1612*, kwitantie bij fol. 31. ‘Dat Anthonis Marcelissz van der Muelen, organist deser stede, bekenden ontvangen te hebben [...]den somme van drie ende viertich karolusgulden vijftien stuivers voer het beyeren van de speelwerck op den stadhuysse, daerop hij aengenomen is, sulx hij nochtans desen tijt gedurende, mitz dat ’tselve werck jegenwoordich daertoe onbequaem is, ende midlertijt gerepareert is geworden, nyet en heeft kunnen doen [...]’

⁶⁰ Zie ook 6.1.

⁶¹ Duker 1897-1914: I, 108. Heusden, GA, E.211, *Bijlagen der gemeenterekeningen 1609* (bij fol. 35).

⁶² In het aan Van Eyck gewijde lemma in de MGG spreekt Rudolf Rasch het vermoeden uit dat Dirck Jansz de Poorter zijn leraar was, maar dit is onwaarschijnlijk. De Poorter trad pas in 1616 in dienst. Van Eyck was toen al ongeveer 26 jaar oud. Rasch 2001.

⁶³ Toen in de eerste jaren van de zeventiende eeuw de stad Oostende werd belegerd, bevond zich in het Staatse leger een soldaat die Berent Janssen Fluylt heette. Mogelijk refereerde de achternaam aan het instrument dat hij speelde. Fleming 1621: 518. De handzaamheid zou in 1699 worden benadrukt door Claas Douwes: ‘De Fluiten sijn seer gemeene en gereede *Musijk instrumenten*, diemen by sig draagen kan, om daar op te speelen soo dikwils als men wil, het sy binnens of buytens huis.’ Douwes 1699: 110.

⁶⁴ Ten Raa 1911-1964: II, 330, 332.

⁶⁵ Heusden, GA, E.211, *Bijlagen der gemeenterekeningen 1609*, Rekest van torenwachter Julius Swaen bij fol. 35.

⁶⁶ Heusden, GA, E.52, *Gemeenterekeningen 1610*, fol. 26r; E.211 (bijlage bij fol. 25v). Ze worden als ‘d’engelsche speeluiden’ vermeld.

⁶⁷ Heusden, GA, C.10, *Cohieren van het haardstedegeld, 1600*, fol. 11r; *1604*, fol. 11r.

thuis. Op 17 februari 1623 maakte zij, ziek te bed liggend, haar testament op.⁶⁸ Heilwich was in 1576 getrouwd en moet dus al op respectabele leeftijd zijn geweest. Of zij haar ziekte heeft overleefd, vertelt het verhaal niet.⁶⁹ Mocht zij hersteld zijn, dan heeft een volgende dreiging al in het verschiet gelegen: de pest, die in 1624 en 1625 zwaar huishield in het stadje. Weken achtereen stierven tussen de twintig en dertig personen, ‘ende bleven seer weynige huysen in de stadt Heusden van die sterfte vry.’⁷⁰

Jacob van Eyck, het dertigste levensjaar ruim gepasseerd, sloeg omstreeks deze tijd zijn vleugels uit. Veertig kilometer noordelijk lag Utrecht. Daar zou hij een nieuwe bestemming vinden.

2.3. Utrecht: het begin

In 1623 reisde Van Eyck voor het eerst naar Utrecht, voorzover gedocumenteerd. Het carillon van de Domtoren vormde de aanleiding. Dit instrument was in 1617 door Hendrik Aeltz van Meurs gegoten en bestond uit slechts twaalf klokken.⁷¹ Van Eyck verving onder meer de draadverbindingen tussen de speeltrommel en de klokken.⁷² De expert uit Heusden drong tevens aan op een verbetering van het handspel. In 1624 kwam hij voor de periode van drie maanden naar Utrecht om een nieuwe speeltafel te installeren die in Heusden was vervaardigd door de timmerman Jan Dirxsz Verschuere, dezelfde die zes jaar eerder het Heusdense carillon van een nieuw exemplaar had voorzien. Van Eyck had op 12 mei, daags voor zijn vertrek, de twintig gulden al met hem afgerekend.⁷³ Twee dagen eerder betaalde hij de slotenmaker Thonis Anthonisz 34 gulden voor het ijzerwerk, en op 11 mei kreeg Johan van Amerongen drie gulden voor het fabriceren van loden tafeltjes. Ook maakte Van Amerongen een korf waarin de speeltafel veilig per schip naar Utrecht vervoerd kon worden. Van Eyck moest dus een aanzienlijk bedrag voorschieten.

Op 5 mei [oude stijl; in Heusden was het 15 mei] arriveerde Van Eyck in de stad en pas op 27 augustus zou hij weer vertrekken.⁷⁴ Voor de levering van de speeltafel en onkosten ontving hij van het Domkapittel 114 gulden 18 stuivers. Een rekensom leert dat voor de blinde musicus een respectabel honorarium is overgebleven.

⁶⁸ Heusden, GA, Notarieel Archief, inv.nr. 3995 (5). Dat Van Eyck nog bij zijn moeder woonde, blijkt uit de vermelding dat hij na haar dood zou mogen rekenen op het ‘ledecant daerop hy slaept’.

⁶⁹ De Heusdense begraafboeken gaan zover niet terug. Op 17 mei 1631 wees Van Eyck zijn broer Caspar aan om als volmacht te handelen bij de ‘schiftinge, scheidingen ende deylinge van alle goederen.’ Dit was echter niet het gevolg van het overlijden van hun moeder, maar van één van hun tantes van vaders zijde: Ida of Heilwich van Eyck, zussen van Godenaert. Jacob erfde uit hun nalatenschap landgoederen in Brabant, zoals blijkt uit zijn eigen testament (zie 2.17). Op 1 juli 1631 machtigde hij zijn broer Caspar voor het uitvoeren van een reparatie aan het huis Moddevelt, dat tot de geërfde goederen behoorde.

⁷⁰ Van Oudenhoven 1651: 50.

⁷¹ Van den Hul 1982: 119.

⁷² Utrecht, HUA, Kapittel ten Dom, inv.nr. 704 (1622), *Specificatie van Jan Reael*. Zie Van den Hul 1982: 116.

⁷³ Utrecht, HUA, Kapittel ten Dom, inv.nr. 704, *Acquitten 1623/1624*.

⁷⁴ Utrecht volhardde nog lang in het gebruik van de oude Juliaanse kalender (vandaar de benaming ‘oude stijl’). Het was er tien dagen vroeger dan in de meeste andere steden van de Republiek, die de nieuwe Gregoriaanse kalender hadden aangenomen. Deze was in 1582 ingesteld door paus Gregorius XIII, die een correctie op de Juliaanse kalender aanbracht door 4 oktober van dat jaar te laten volgen door 15 oktober.

Het mooie weer zal de werkzaamheden een handje hebben beholpen, de zomer begon dat jaar al vroeg in mei.⁷⁵ De Haagse schoolmeester David Beck had op de 24e het gevoel alsof de hondsdagen al waren begonnen, zo warm was het.⁷⁶ Ook de volgende maanden waren mooi, redelijk droog met veel warme dagen.

Voor Herman van Riemsdijck, die op 19 mei 1623 Dombeiaardier was geworden, zal het werk aan het carillon betekend hebben dat hij tijdelijk zijn ambt niet kon uitoefenen. Hij was ook beiaardier van het stadhuis, en bovendien schoolmeester en voorzanger in de Buurkerk.⁷⁷ Op 28 juni 1624 stelde het Domkapittel nog een nieuwe instructie voor hem op. Maar geleidelijk moeten de kapittelheren zo onder de indruk zijn geraakt van Jacob van Eycks kwaliteiten, dat zij van zijn permanente aanwezigheid zijn gaan dromen.

Op 20 augustus werd een commissie in het leven geroepen die met de vroedschap moest overleggen 'om een goed ordre te beramen opt spelen ende beyeren op de clocken deses toorns [de Domtoren] ende des stadts [stadhuis] ende op de onderhouinge vandien goede ordre ende gevoegelijke middelen te vinden.'⁷⁸ Van Riemsdijck bespeelde beide carillons, het ging dus vooral om het technisch onderhoud. Hiervoor was extra geld nodig. De conclusie moet wel luiden dat de heren dachten aan Van Eyck, die op het punt stond naar Heusden te vertrekken.

In december van dat jaar keerde Van Eyck terug naar de Domstad, vermoedelijk om de klepelbevestiging van de zwaarste luidklokken (met name de Mariaklok) zodanig te wijzigen dat het luiden lichter zou gaan. Van Eyck bereikte dit door verzwaring van de klepelbol, wat tevens een warmere klank tot resultaat had.⁷⁹ Dit advies had hij reeds eerder gegeven. Op 23 december besloten de kapittelheren met de vroedschap te gaan praten 'nopende het jaerlicx onderhoud van Jo. van Eyck, van meininge zijnde sich int stellen van de clocken te laten gebruycken.'⁸⁰ Enkele dagen later konden de heren Zijll en Van Weede in de vroedschap verklaren met Van Eyck gesproken te hebben.⁸¹ Hij had hun verteld dat het speelwerk op het stadhuis in slechte staat verkeerde, dat de klokken van de parochiekerken in hun resonantie verbeterd konden worden en dat de klokken van de Catharijnekkerk ook niet best waren. Tevens verklaarde Van Eyck zich wel in de stad te willen vestigen, 'als hij maer hadde vier hondert gulden sjaers, daer op hij als een blind man, die hulp moet hebben, soberlick enough sich soude moeten gedoen.'⁸² Over de privé-inkomsten uit de Wijkse vicarie hield hij waarschijnlijk wijselijk zijn mond.

Aangezien het Domkapittel al tweehonderd gulden had toegezegd, opperden de kapittelheren de suggestie dat de vroedschap en de vier andere kapittels wellicht elk vijftig gulden voor hun rekening zouden kunnen nemen. Daartoe moest eerst met de betrokken partijen worden overlegd. Vierhonderd gulden per jaar voor iemand die in Heusden dertig gulden had verdiend voor het versteken van de voorslag: het geeft wel aan in welke mate Van Eyck zich van zijn capaciteiten en de bijbehorende marktwaarde bewust is geweest.

De onderhandelingen met de kapittelheren wilden niet erg vlotten. Het was altijd hetzelfde liedje: de kapittels zaten op hun geld en wilden zo min mogelijk betalen

⁷⁵ Buisman 2000: 362-365.

⁷⁶ Beck 1993: 101.

⁷⁷ Van den Hul 1982: 144, 221.

⁷⁸ Van den Hul 1968: 14.

⁷⁹ Van den Hul 1982: 67.

⁸⁰ Utrecht, HUA, Kapittel ten Dom, inv.nr. 1²⁸, fol. 42r. Van den Hul 1968: 47.

⁸¹ Tekst in Swillens 1928: 103-104; Van Baak Griffioen 1988: 445.

⁸² Swillens 1928: 103-104.

voor zaken die het algemeen stadsbelang betroffen. Binnen een week besloot de vroedschap daarom Van Eyck ‘aen de hant te houden ende van stadts wegen toe te zeggen hondert gulden’, waarmee hij dus een jaarwedde van driehonderd gulden kreeg aangeboden.⁸³ Van Eyck hield echter voet bij stuk, zodat nog een keer met de kapittelheren moest worden gesproken. De heren van het Domkapittel zaten intussen niet stil en ondernamen een poging hem op 24 januari te laten opvolgen in een vicarie, een voorstel dat een week later kon worden bekrachtigd.⁸⁴

Op 7 maart 1625 ten slotte werd Van Eycks salaris vastgesteld op 350 gulden – 100 gulden van stadswegen en 250 gulden namens het Domkapittel. Dit was inclusief de genoemde vicarie, toegekend door de thesaurier van het Domkapittel. Met deze voorwaarden ging Van Eyck akkoord. Van de overige kapittels is geen sprake meer. Van Eyck trad dan ook in dienst van het Domkapittel om de ‘clocken op den toorn ten Dom als vant uurwerck aldaer in goede ordre te doen onderhouden.’⁸⁵ De vroedschap bekrachtigde zijn aanstelling pas op 28 juli.⁸⁶ De taakomschrijving zou niet meer zijn dan een begin. Meer dan dertig jaar drukte Jacob van Eyck zijn persoonlijke stempel op alles wat in Utrecht met luidklokken, uurwerken en beiaards te maken had. Zijn activiteiten breidden zich als een olievlek over de stad uit.

Voor de familie zal het een zorg minder zijn geweest dat de musicus een goede betrekking kreeg en op zichzelf ging wonen. Als Heilwich Bacx inderdaad in 1623 of kort erna is overleden, dan ligt het voor de hand dat Anna degene is geweest die haar blinde broer de laatste periode in Heusden heeft verzorgd. Anna bleef ongehuwd, net als Jacob.⁸⁷ Ook de oudste uit het gezin, Caspar, woonde nog in het stadje. Hij was op 24 april 1622 in de Grote Kerk van Den Haag getrouwd met Susanna de Rechtere.⁸⁸ Caspar werd in 1625 kastelein-drossaard van Heusden, waarmee hij in de kleine leefgemeenschap een van de invloedrijkste posities bekleedde. Samen met drie burgemeesters en zeven schepenen vormde de drossaard, die door de stadhouder werd benoemd, het eerste lid van wat de ‘brede regering’ werd genoemd. Oorspronkelijk was de functionaris belast met de criminele rechtspraak en de schout met de civiele, maar in Heusden waren die twee ambten al geruime tijd in één persoon verenigd. De drossaard resideerde vanouds op het kasteel, Heusdens trots, vandaar de toevoeging ‘kastelein’. De in 1584 benoemde Nicolaes Blanckaert was de eerste die het kasteel geheel ter beschikking stelde van de militia en met financiële compensatie zelf buiten het kasteel ging wonen. Dit leidde tot een discussie onder ‘eenige onverstandighen’ of de functionaris nog wel kastelein mocht heten.⁸⁹ De Staten van Holland en Westfriesland maakten aan die discussie een einde door Caspar van Eyck officieel tot kastelein-drossaard te benoemen, zonder dat hij slotvoogd was.

⁸³ *Bouwstenen* 1965-1981: I, 245; Swillens 1928: 104.

⁸⁴ Utrecht, HUA, Kapittel den Dom, inv.nr. 1²⁸, fol. 45v-46r en 47v-48r.

⁸⁵ Van den Hul 1968: 48.

⁸⁶ Van den Hul 1982: 144 (noot 1020).

⁸⁷ Ongevoelig voor het vrouwelijk schoon schijnt hij niet te zijn geweest, volgens een contemporaine anekdote die is opgetekend door Aernout van Overbeke: ‘Joncker Jacob van Eijck, die blind was, soende bij provisie de meyden eerst en dan vroeg hij ’s anderendaegs aen sijn maet of sij moy waren.’ Van Overbeke 1991: 153 (nr. 865).

⁸⁸ Unger 1883: 272; Van Sasse van Ysselt 1918: 41; Van den Hul 1982: 222.

⁸⁹ Van Oudenhoven 1651: 36.

AFBEELDING 18 Pieter Saenredam, *De Domtoren te Utrecht*, gezien vanaf de Oudegracht, met het stadhuis (links), 15 oktober (nieuwe stijl) 1636.
Utrecht, Het Utrechts Archief

2.4. ‘Een paradijs vol weelde’

Utrecht kan men al van verre zien liggen, dankzij de trotse Domtoren die met zijn 112 meter de hoogste kerktoren van Nederland is. Wat sinds de bebouwing van het buitengebied de binnenstad is gaan heten, was destijds de gehele stad: het gebied

binnen de singels die, afgezien van enkele dempingen, niet van hun plaats zijn geweken. Ook de grachten slingeren zich nog door de stad zoals zij in Van Eycks tijd deden. Op die 131 hectare binnen de singels woonden aan het begin van de zeventiende eeuw ongeveer 25 duizend zielen.⁹⁰ Dit inwonertal zou tot aan de negentiende eeuw nauwelijks toenemen, wat opmerkelijk is gezien de explosieve groei die verschillende andere steden van de Republiek doormaakten als gevolg van migratie en de economische bloei in de Gouden Eeuw. Ter vergelijking: Amsterdam zag zijn bevolking toenemen van dertigduizend in 1590 naar circa negentigduizend in 1620 naar circa honderdveertigduizend in 1640, om rond 1680 een stabiel niveau van ongeveer tweehonderdduizend ingezetenen te bereiken.⁹¹

Utrecht, eeuwenlang de grootste stad van de noordelijke Nederlanden, kon verhoudingsgewijs weinig profiteren van de voorspoed die de Hollandse handelssteden zo royaal ten deel viel.⁹² De Domstad had geen haven zoals Amsterdam en speelde daardoor in de wereldhandel ook geen rol van betekenis. De industrie was beperkt, de economie vooral lokaal gericht. Zij dreef op de behoeften van de stad en het omringende platteland, en vooral op de koopkracht van de adel en overige goed gesitueerden. De samenleving werd gedomineerd door een rijke elite die liever op geld en goederen ging zitten en rente ontving dan dat zij investeerde in economische ontwikkelingen. Die behoudende instelling maakte de stad tot een buitenbeentje in de Republiek. Het lijkt veelzeggend dat Utrecht lang volhardde in de toepassing van de oude Juliaanse kalender. Het was er tien dagen vroeger dan in de steden van Holland. De stad liep letterlijk en figuurlijk achter.

Er werd in die tijd wel beweerd dat Amsterdam door mensenhanden was gemaakt en Utrecht door God zelf. De Domstad had een voorname uitstraling, Joost van den Vondel omschreef Utrecht als 'een paradijs vol weelde'.⁹³

Toch betekende die ogenschijnlijk riante situatie niet dat Utrecht een vredig oord was. Jacob van Eyck arriveerde in een stad met een roerige geschiedenis. De tegengestelde belangen van de behoudende elite en de op economische expansie gerichte gildes leverden herhaaldelijk conflictstof op. Complexe tegenstellingen van godsdienstige aard waren hiermee verweven. Hoewel Utrecht zich officieel al lang en breed tot de Reformatie had bekeerd, werd de stad in Van Eycks tijd door minstens zo veel katholieken als protestanten bewoond.⁹⁴ In de oude bisschopsstad was het katholicisme te hecht verankerd om zich te laten uitbannen. Officieel was deze religie verboden, maar officieus werd zij gedoogd. De katholieken hadden hun schuilkerken zonder dat daar al te geheimzinnig over werd gedaan. Die situatie kon bestaan bij de gratie van het feit dat de verschillende groeperingen en facties niet zonder elkaar konden. De inwoners beseften hoe zij in economische en maatschappelijke zin op elkaar waren aangewezen.

Het protestantse volksdeel van de Republiek raakte in de eerste twee decennia van de zeventiende ernstig verscheurd door de twisten tussen remonstranten en contraremonstranten. Het conflict had de potentie om de Republiek in een burgeroorlog te storten. In Utrecht had het remonstrantse geloof vooral aanhang in de regentenklasse, terwijl het fanatieke contraremonstrantse gedachtegoed eerder postvatte in het gildenwezen. Aanvankelijk hadden de remonstranten het voor het

⁹⁰ De Vries 1997: 51; Van Baak Griffioen 1988: 9 (voetnoot 10).

⁹¹ Zie Burke 1974: 23-24.

⁹² Omtrent de economische situatie, zie De Vries 1997.

⁹³ Vondel 1986: 937-938 ('Op d'afbeelding van Utrecht, getekend door Herman Zachtleven').

⁹⁴ Zie Kaplan 1997.

zeggen, onder leiding van de predikant Johannes Wtenbogaert. Die invloed ging zo ver dat zelfs katholieken tot de vroedschap werden toegelaten. In 1618 maakte de contraremonstrantse stadhouder prins Maurits met een coup een einde aan deze situatie. Hij zette de vroedschap af en verminderde de macht van de adel: de oude vroedschapsleden werden vervangen door prinsgezinde vertegenwoordigers van de gilden, onder wie de schilder Paulus Moreelse. Voor de stad betekende het een complete omwenteling, die zich in alle maatschappelijke en economische geledingen deed voelen. In het Sint-Lucasgilde bijvoorbeeld, waarin de kunstschilders waren georganiseerd, verving Moreelse zijn katholieke collega Abraham Bloemaert als deken. Remonstrantse predikanten werden ontslagen. Voor de eerstvolgende decennia waren de kaarten geschud. Om kerk en stadspolitiek een gelijke tred te laten houden, waren verschillende ouderlingen en diakenen tevens lid van de vroedschap. Zo was de situatie toen Jacob van Eyck zich in 1625 in de Domstad vestigde.

Het lijkt op het eerste gezicht misschien vreemd dat hij werd benoemd door een kapittel, wat als vergadering van kanunniken van oorsprong een katholiek instituut was. Dit behoeft enige toelichting. De stad telde van oudsher vijf kapittels: die van de Dom, Sint-Jan, Sint-Marie, Sint-Pieter en Sint-Salvator (Oudmunster). Hun kerken en bijbehorende torens waren letterlijk gezichtsbepalend voor de stad. In een stad die zich eeuwenlang de zetel mocht noemen van het enige aartsbisdom in de noordelijke Nederlanden, speelde de rooms-katholieke geestelijkheid vanzelfsprekend een belangrijke politieke rol. In de Staten van Utrecht vervulde zij de eerste staat. De kapittels waren vermogend en hadden daardoor behalve economische ook politieke macht.

In Utrecht was eenderde van het stadsgebied kerkelijk bezit. Met het aanbreken van de Reformatie moest voor deze situatie een oplossing worden gezocht. Anders dan de strengste calvinisten eisten, werden de kapittels niet ontbonden maar gesecculariseerd. Omgevormd tot een soort beleggingsmaatschappijen behielden zij aanzienlijke invloed. De kanunniken mochten aanblijven maar moesten zich van geestelijke taken onthouden en bovendien verspreid gaan wonen. Zo gauw een plaats vrij viel, vulde een aristocraat of patriciër van protestantsen huize deze op. Dit wonderlijke samengaan van religies bleef bij buitenlandse bezoekers niet onopgemerkt. De Franse rechtsgeleerde Claude Joly, zelf kanunnik van de Notre Dame in Parijs, bezocht Utrecht in 1646. Over de Janskerk schreef hij:

l'Eglise de S. Iean qui est Canoniale n'est pas si grande, mais elle est située dans une fort belle place bien plantée d'arbres, qui est le cloistre des Chanoines, lesquels quoyque Calvinistes tiennent encore leurs prebendes, & leurs maisons. Il y en a mesme quelques uns de Catholiques; un desquels nous fit voir leur chappelle, où il y a un tableau de S. Jean Baptiste, dont il dit qu'ils avoient refusé une grande somme d'argent. Il nous montra aussi une fort belle Bibliotheque appartenante au Chapitre, laquelle est dans le Choeur de l'Eglise. Il n'est resté en tout qu'un autel en un coin de la nef.⁹⁵

⁹⁵ Joly 1672: 147-148.

2.5. ‘Persoonen van de conste’

Utrecht moet ook op Van Eyck de indruk hebben gemaakt van een ‘paradijs vol weelde’, althans wat de aanwezige luidklokken en carillons betreft. Als oude bisschopsstad was Utrecht goed bedeed met kerken, kloosters en conventen, en dus ook met klokken. Het is derhalve begrijpelijk dat de stad iemand als Jacob van Eyck goed kon gebruiken, te meer omdat veel van de oude katholieke instituten nieuwe bestemmingen kregen. Een dergelijke benoeming kende zijn weerga niet in de Republiek. Het bespelen van de klokken was immers gewoonlijk toegevoegd aan de verplichtingen van de organist. In Utrecht stond het ambt van klokkenist nog in de kinderschoenen. Van Eycks voorganger op de Domtoren, Herman van Riemsdijk, was in het dagelijks leven schoolmeester. Met andere woorden, het ambt van beiaardier was een nevenberoep bij uitstek. Van Eyck maakte er als eerste zijn hoofdberoep van, met een belangrijke toegevoegde waarde: hij combineerde de spelkunst met een ongeëvenaarde technische deskundigheid op klokkengebied. Dit zal bij zijn benoeming een wezenlijke rol hebben gespeeld.

Carillons waren een teken van welstand, ze verleenden status aan een stad. In Utrecht waren de klokken bovendien een uithangbord voor de eigen metaalnijverheid, een van de belangrijkste industriële activiteiten die de stad rijk was. Wie in tijden van oorlogsdreiging kanonnen maakte, kon zich in rustiger tijden bezighouden met het gieten van klokken.

Ten slotte kan Van Eycks aanstelling worden gezien vanuit een artistiek klimaat dat bijzonder gunstig moet zijn geweest. De beeldende kunst genoot in Utrecht een hoog aanzien. Van Eycks komst naar Utrecht viel samen met het moment waarop de Utrechtse schildersschool, met Abraham Bloemaert als ‘stamvader’, aan haar grootste bloei begon.⁹⁶ De stad ontwikkelde zich tot hét schilderscentrum van de Republiek. In 1620 keerde Gerard van Honthorst terug uit Italië, in 1621 Dick van Baburen, in 1625 Jan van Bijlert. Zij lieten zich daar beïnvloeden door de emotionele, realistische stijl van Caravaggio met zijn geroemde *chiaroscuro*-effecten. De internationale faam van deze Utrechtse ‘caravaggisten’ straalde vanzelfsprekend ook af op de stad, nog afgezien van het feit dat het schilderen een niet geringe economische betekenis had.

Met Van Eyck haalde Utrecht een musicus in huis met wie de stad kon pronken, weliswaar niet of nauwelijks op internationale schaal maar toch zeker op landelijke. Het lijkt er sterk op dat zijn aanstelling onderdeel is geweest van een helder omljnd plan de stadsmuziek in korte tijd naar een hoger plan te tillen. In het jaar voorafgaand aan zijn benoeming wierf de vroedschap al ‘persoonen van de conste’ om als ‘hoorders ende oordeelaers’ aanwezig te zijn bij audits voor het stadstromperschap.⁹⁷ Deze stadstrompers, speellieden in dienst van de stedelijke overheid, vormden een efficiënt georganiseerde en goed betaalde compagnie van vijf of zes leden onder aanvoering van een president. De proefspelen waren een serieuze aangelegenheid. In 1630 bijvoorbeeld werd Joannes Cuperus goedgekeurd als zanger, maar onvoldoende geoeffend verklaard op de ‘sackebout’. Daarom werd hij slechts ‘bij provisie’ aangesteld.⁹⁸

Er was de Utrechtse overheden zoveel gelegen aan een professionele stadsmuziek, dat in 1626, een jaar na Van Eycks benoeming, zelfs de bereidheid bestond vijfhonderd gulden per jaar uit te geven voor de nieuwe Domorganist Alewijn de Vois uit Leiden,

⁹⁶ Zie Spicer & Orr 1997.

⁹⁷ Resolutie van 4 oktober 1624. Van Riemsdijk 1881: 1.

⁹⁸ Van Riemsdijk 1881: 2.

een zoon van de blinde Haagse organist Pieter de Vois.⁹⁹ Hij was met een aanbevelingsbrief van Constantijn Huygens naar Utrecht gekomen. Tijdens de auditie speelde hij drie of vier uur lang voor een commissie waarin onder meer de burgemeesters, stadstrompers ‘ende veel andere in deze conste ervaren mannen’ zaten. Het is aannemelijk dat ook Van Eyck deel heeft uitgemaakt van deze jury. De vroedschap telde gewoonlijk slechts zestig gulden per jaar neer voor een organist, maar bleek nu bereid tweehonderd gulden op tafel te leggen. En het Domkapittel betaalde niet de gebruikelijke tweehonderd gulden maar deed er honderd gulden bovenop. Men was bang dat iemand anders (lees: een andere stad) hem voor de neus van Utrecht zou weggapen.¹⁰⁰ Jarenlang hadden steden tegen Amsterdam moeten opkijken, waar de illustere Jan Pieterszoon Sweelinck als organist en ‘organistenmaker’ een internationale faam genoot. Maar Sweelinck was in 1621 overleden. Amsterdam had Pieter de Vois graag als Sweelincks opvolger willen benoemen, maar deze verkoos in Den Haag te blijven en verbond zich daar voor het leven. Door de dood van Sweelinck was het op orgelgebied weer tijd voor ambities. Utrecht telde graag mee.

Een laatste stap die niet lang op zich liet wachten, was de oprichting van een collegium musicum, een muziekgezelschap dat eveneens van stadswege werd gestimuleerd en gecontroleerd. In 1628 is voor het eerst sprake van ‘liefhebbers van de musyck’.¹⁰¹ Zij verzochten de kamer boven de secretarie te mogen gebruiken om een- of tweemaal per week gezamenlijk te kunnen oefenen, ‘gelijk daertoe in andere naburige steden ook publycke plaetsen vergonst zijn.’ Die laatste toevoeging suggereert dat de liefhebbers verwachtten dat de vroedschap gevoelig zou zijn voor het argument dat Utrecht niet bij andere steden kon achterblijven. In 1631 was de officiële oprichting van het Collegium Musicum Instrumentale een feit en een jaar later zou de stad dit bezegelen met de aanschaf van een Antwerps clavecimbel dat door Ruckers was gebouwd. De leden kwamen uit de voornaamste families van de stad. Het collegium werd ook betrokken bij het keuren van de stadstrompers.

Zowel de liefhebbers als de trompers genoten een bijzondere bescherming, maar moesten zich ook aan strikte regels houden. Voor de trompers was het bijvoorbeeld verboden om samen met andere speellieden op te treden.¹⁰² Een ordonnantie en instructie uit 1643 spreekt van het privilege ‘om alleen met exclusie van allen anderen, te speelen op solemneele maaltijden, banquetten ende bruyloften, binnen deese Stad ende de Vrijheit van dien.’¹⁰³ De leden werden deftig omschreven als de ‘zes Musiciens der stadt Utrecht, vanouds de Stadstrompers genaamt.’ Anderen die zich op het terrein van de trompers zouden wagen, moesten dit bekopen met verbeurdverklaring van hun instrumenten en een boete van twaalf gulden, waarvan eenderde ten goede zou komen aan de trompers. Als de trompers op bruiloften speelden, dan mochten zij niet meer dan vijf gulden per persoon vragen, maar wel meer ontvangen als iemand iets extra’s wilde geven uit liefde voor de kunst. Speelden zij van stadswege, dan dienden zij de zilveren letters te dragen op hun mantels of rokken van bruine lakense stof. De trompers werden veiligheidshalve steeds voor de periode van één jaar aangenomen.

⁹⁹ Omtrent de familie De Vois, zie verder 10.4.1.

¹⁰⁰ ‘...eer een ander hem ontruukt...’ Zie Van Riemsdijk 1881: 39.

¹⁰¹ Gegevens omtrent het collegium zijn ontleend aan Van Riemsdijk 1881 en Barents-Vermeer 1999.

¹⁰² Omtrent de trompers, zie Van Riemsdijk 1881: 25-32.

¹⁰³ Van Riemsdijk 1881: 27.

Trompers en liefhebbers waren nauw met elkaar verbonden. Op zaterdagmiddag werden de trompers geacht zich bij het collegium musicum te voegen om daar muzikale assistentie te verlenen. Absentie werd beboet. Uit alles blijkt dat de Utrechtse vroedschap ernst maakte met de stadsmuziek in de stad. De strakke regie had niet in de laatste plaats een religieuze achtergrond. De streng calvinistische stadsoverheid was beducht voor goddeloze uitwassen. Die betrof met name de dans. Een ordonnantie en instructie voor de zes trompers uit 1643 bepaalde dat het begeleiden van onbehoorlijke danserijen ten strengste verboden was, onder verwijzing naar een resolutie tegen de ‘Bal en Baletten’ die op 9 januari was aangenomen.¹⁰⁴ Een algemeen dansverbod volgde op 28 februari 1644.¹⁰⁵ Dat jaar verscheen anoniem *Een kort Tractaetjen van de Danssen*, dat overduidelijk uit de pen was gevloeid van de streng calvinistische dominee en theologisch hoogleraar Gisbertus Voetius. Hierin werd krachtig stelling genomen tegen de ‘dansduivel’.¹⁰⁶ Ook was 1644 het jaar waarin Van Eyck zijn eerste werken publiceerde, onder de titel *Euterpe oft Speel-goddinne*. Veel van de thema’s waren dansmelodieën, de titelpagina noemde pavanen en couranten. Al gold het verbod slechts de fysieke dans: dat Van Eyck als eerste de ‘Psalmen’ noemde, zal geen overbodige luxe zijn geweest.

2.6. Directeur van de Klok-werken tot Utrecht, &c.

Een omschrijving van Van Eycks plichten als Dombeschaarier is niet overgeleverd. Enig zicht op zijn werkzaamheden bieden mogelijk de instructies van zijn voorganger Herman van Riemsdijk.¹⁰⁷ In 1624 moest hij alle maandagen en zaterdag van tien tot elf uur ’s morgens spelen, en op donderdagen tenzij er begrafenissen waren. Verder een uur per dag in de weken van kerst, Pasen en Pinksteren en rond andere hoogtijdagen, een halfuur na de kerkdienst van nieuwjaarsdag en Hemelvaartsdag, en een uur op iedere dag dat de prins van Oranje in de stad was.

Van Eycks eerste wapenfeiten na zijn definitieve aanstelling betroffen opnieuw de beiaard van de Dom. In augustus 1625 breidde hij het twaalfklokscarillon uit met zes klokken die hij elders uit de stad betrok. De Utrechtse klokkengieter Aelt van Meurs moest er één opnieuw gieten, de overige werden opnieuw gestemd zodat ze bij de al aanwezige klokken pasten.¹⁰⁸ De aanpassingen dienden onder meer ter verbetering van de voorslag. Bij zijn bezoek in het jaar ervoor had Van Eyck al kleine reparaties verricht, die ‘int pant’ waren uitgevoerd, wat erop duidt dat het Domkapittel over een eigen werkplaats beschikte.¹⁰⁹ Deze bevond zich in een kelder van het kapittelhuis. In 1626 of 1627 werden voor deze werkplaats sleutels gemaakt op persoonlijk verzoek van Van Eyck.¹¹⁰

¹⁰⁴ Van Riemsdijk 1881: 27.

¹⁰⁵ Van Riemsdijk 1881: 31.

¹⁰⁶ Voetius 1644.

¹⁰⁷ *Bouwstenen* 1965-1981: I, 243-244.

¹⁰⁸ De betekenis van het woord ‘voorslag’ wordt in dit kader door Van Eyck zelf uitgelegd. Hij voegt klokken toe ‘die seer souden verbeteren het *voorspel* der *slachclock*’ [cursivering door de auteur]. Van den Hul 1982: 116.

¹⁰⁹ Van den Hul 1982: 116.

¹¹⁰ Swillens 1928: 110.

De zes toegevoegde klokken en de hiermee samenhangende vergroting van de speeltrommel van twaalf naar achttien rijen gaten betekenden een aanzienlijke uitbreiding van de muzikale mogelijkheden.¹¹¹ Van Eyck bestelde bij Frederik Moll uit Vianen 650 nieuwe toonstiften in vijf verschillende maten, voor de verschillende delen van de muzikale maat. Volgens dit systeem kan een hele noot in acht achtsten worden onderverdeeld, eerder was slechts een verdeling in vieren mogelijk.¹¹² In een vroeger stadium had Van Eyck er al 75 bij Moll besteld, die hij ‘op die ton steken soude om te proeven’, en later nog een keer driehonderd.¹¹³ Blijkens een ongedateerde specificatie is Moll drie keer uit Vianen gekomen om Van Eyck te assisteren bij het versteken van de trommel door de moeren aan de binnenkant van de trommel vast te draaien. Moll was hiermee zes dagen kwijt.¹¹⁴ De blinde meester keurde de toonstiften vrijwel allemaal af: ze waren te dik of te dun, of niet op de juiste maat gemaakt waardoor de klokken op een verkeerd moment werden aangeslagen. Van Eyck deed er als getuige-deskundige verslag van voor het Hof van Utrecht, waar Moll en het Domkapittel hun geschil over de kwaliteit van het nieuwe speelwerk uitvochten. Dit gebeurde overigens pas in januari 1628. Van Eyck achtte het speelwerk ‘ondeuchdelyck ende defectueus ten aensien het selve niet speelen en can alle salmen ende musyckstukken.’¹¹⁵

Er is wel gesuggereerd dat Van Eyck het in zijn eerste Utrechtse jaren financieel moeilijk heeft gehad.¹¹⁶ Vroeg in het jaar 1626 leende hij namelijk het aanzienlijke bedrag van driehonderd gulden. Daartoe werd de Utrechtse notaris Nicolaes Verduyn ontboden in een herberg aan het Oudkerkhof die niet ontoepasselijk ‘In den Domstoorn’ heette.¹¹⁷ Deze was eigendom van Haesgen Dirxdr., weduwe van de boekverkoper Dirck Dircxs die zo veel tijd moet hebben gehad voor zijn klanten dat hij als ‘Dirck Geduldich’ bekendstond. Vermoedelijk woonde Van Eyck bij de weduwe in huis. Hij liet zich bij het opmaken van de akte namelijk vergezellen door haar kleinzoon Dirck Henricxsz Segerman, die als getuige optrad. Peter Wttenbogaert, rentmeester der Balijs van Sint-Catharina, stond borg voor de volle driehonderd gulden. Voor Van Eyck betekende het bijna een jaarsalaris.

Betwijfeld moet worden of hij het geld voor zijn levensonderhoud nodig heeft gehad. Is het aannemelijk dat een musicus die bij zijn benoeming vierhonderd gulden per jaar vraagt en driehonderdvijftig gulden krijgt, reeds na een jaar driehonderd gulden moet lenen? En wie zou zich hiervoor garant willen stellen? Het lijkt plausibeler de verklaring elders te zoeken, en wel in een opdracht die Van Eyck kreeg uit Den Haag. Het betrof de levering en plaatsing van een speeltafel in de toren van de Grote of Sint-Jacobskerk. Waarschijnlijk was het succes van de nieuwe beierstoel op de Utrechtse Dom ook tot Den Haag doorgedrongen, en wilde deze stad niet achterblijven.

Juist omdat Van Eyck de speeltafel zelf leverde, is het aannemelijk dat hij ook deze liet fabriceren door Jan Dircxsz Verschuere uit Heusden. Maar wat als Van Eyck

¹¹¹ Vlak na zijn dood wordt dit door zijn opvolger Johan Dix onvoldoende bevonden. Dix stelt omstreeks 1660 vast dat de ton ‘niet meer als achttien gaten’ heeft en ‘dienvolgende wijnich const mede gedaen can worden’.

¹¹² Het systeem wordt uitgelegd in Van den Hul 1982: 117-118.

¹¹³ Van den Hul: 117.

¹¹⁴ ‘Noch tot drie reysen met Joncker van Eyck die noten aangeschroeft en telcken ’s nachts gebleven makende tsamen ses dagen.’ Van den Hul 1982: 274.

¹¹⁵ Van den Hul 1982: 116.

¹¹⁶ Van den Hul 1982: 307.

¹¹⁷ Utrecht, HUA, Notarieel archief, inv.nr. U 009 a 011, fol. 6r-6v. 26 februari 1626.

ook nu de fabricage heeft moeten voorfinancieren? De werkzaamheden blijken verre van gering te zijn geweest, zo valt op te maken uit de Haagse stadsrekeningen. Met de levering en plaatsing van de stoel en het arbeidsloon voor Van Eyck en zijn dienaar was een totaalbedrag gemoeid van 364 pond (gulden) 17 schellingen (stuivers).¹¹⁸ De rekening maakt melding van ‘langduijrige vacatien opten grooten thoorn’ en het ‘ordonneren van veele goede reparatien ende verbeternisse aent horologie’.¹¹⁹ Een lening van driehonderd gulden is dus geenszins overdreven. Bovendien zal Van Eyck in Utrecht zelf voor vervanging hebben moeten zorgen, wat ook geld kostte.

Dat de blinde meester al binnen een jaar na zijn benoeming voor een langere periode uit Utrecht weg mocht teneinde Den Haag van een goede beiaard te voorzien, is opmerkelijk. Het betekent dat hij een potje kon breken bij zijn superieuren. Ook in latere jaren wisten verschillende steden van de Republiek hem te vinden.

Op 7 juli 1628 maakten de heren burgemeesters van Utrecht er melding van dat Van Eyck, ‘die voor zijn constich spelen op de clocken ten Dom van de stadt tot noch toe genoten heeft een tractement van hondert gulden jaerlicx enden van den Dom Capittelle twee hondert ende vijftich guldens’, om een verhoging van zijn gage had verzocht.¹²⁰ Mogelijk was het Van Eyck niet ontgaan dat de nieuwe Domorganist Alewijn de Vois aanzienlijk meer verdiende dan hij. Behalve een hoger salaris stelde Van Eyck ook een ingrijpende uitbreiding voor van het Domcarillon. Hij hield een pleidooi voor ‘een treffelijk accoort van dertich clocken, wiens gelijcken in de geünieerde provinciën nyet en zoude weesen, mits dat men hem daertoe moste laten volgen noch twaelf ofte veertien clocken uut andere kercken ende cloosters, die aldaer onnodich ende ondienstich zijn, breder gespecificeert in zijne schriftelijcke memorie alhier opgelesen’. Van Eyck legde dus meteen een wensenlijstje over met daarop concreet de Utrechtse klokken die hij op het oog had. Hij appelleerde overduidelijk aan de status van het carillon door te stellen dat zo’n uitgebreid instrument zijn weerga niet zou kennen in de Republiek.

De vroedschap stelde voor Van Eycks salarisverhoging in te willigen, maar er wel de voorwaarde aan te verbinden dat hij één of twee leerlingen zou aannemen ‘omme bij versterft sijne plaetse te cunnen becleden.’ Van Eyck kreeg de belofte dat hij het traktement tot aan zijn dood zou houden, ook als iemand anders vóór die tijd in zijn functie zou worden benoemd. Over de hoogte van het salaris werd opnieuw gebakkeleid. De burgemeesters stelden een verhoging voor van honderd gulden, die voor de helft voor rekening van de stad zou moeten komen en voor de andere helft voor rekening van het Domkapittel. Het kapittel vond echter dat de verhoging honderdvijftig gulden moest bedragen en dat de stad hiervan honderd gulden op zich moest nemen, dit vanwege de veer die het kapittel al had moeten laten bij Van Eycks aanstelling in 1625. In oktober viel de uiteindelijke beslissing. Vastgehouden werd aan vijftig gulden voor beide partijen, maar Van Eyck kreeg van stadswege ‘toegevoecht gelycke vyftich gulden jaerlicx voort opsicht die hy gehouden zal weesen te hebben opde horloges ende Clocken soo van andere Carspel kercken als vanden Stadthuijse.’¹²¹ Met de karspelkerken (parochiekerken) werden de Buurkerk,

¹¹⁸ Den Haag, GA, inv.nr. 1223, *Tresoriersrekeningen 1626*, fol. 338v-339r.

¹¹⁹ De rekeningen vermelden op fol. 302r-304r diverse betalingen aan de slotenmaker Cornelis de Vries voor geleverd ijzerwerk en arbeidsloon, ‘door ordere van Jacob van Eijck’. Hij moest onder meer een hamer vermaken van de voorslag en hielp bij het schorten van de draden.

¹²⁰ Volledige tekst in Van den Hul 1982: 275.

¹²¹ Swillens 1928: 107.

Nicolaikerk, Jacobikerk en Geertekerk bedoeld. Zo werd Jacob van Eyck, vier jaar na zijn aanstelling, benoemd in een veelomvattende functie die hij tot aan zijn dood bekleedde: ‘Musicyn en Directeur van de Klok-werken tot Utrecht’.

Van Eycks beiaardspel en zijn technische kennis lijken in even grote mate te zijn gewaardeerd. Sprak de vroedschap in juli nog over zijn kunstig spelen, drie maanden later werd de salarisverhoging verantwoord geacht ‘geconsidereert de goede diensten die den voorn. van Eyck aent uijrwerck ten Dom gedaen hadde, ende zyn vermakelijk beyeren, ende spelen opde clocken.’¹²² De Domtoren werd zijn privé-domein. Eind 1629 werd een slot gemaakt ‘aen ’t speelhuys op ’t achtkant voor Joncker van Eijck.’¹²³ Zeven jaar later bleek dit niet genoeg te zijn en werd ‘een sloot gemaect tot een deur op den toern, daer van Eijck duer klyemt.’¹²⁴ Carillon, het speel- en uurwerk werden in de loop der jaren een heuse bezienswaardigheid, de koster ging vanaf 1646 zelfs entreegeld heffen.¹²⁵ Tegen betaling van zes stuivers mocht de burger naar boven.

‘Een treffelijck accoort van dertich clocken, wiens gelijcken in de geünieerde provinciën nyet en zoude weesen’ – het draagt de geur van grote ambities. Toch zou de uitbreiding van het automatisch speelwerk pas na Van Eycks dood haar beslag krijgen, toen zijn opvolger Johan Dixx vaststelde dat de ton niet meer dan achttien rijen gaten had en ‘dienvolgende wijnich const mede gedaen can worden.’¹²⁶ Nog in het jaar 1738 was in de toren ‘een oude relique van een ton te sien met 19 gaaten ende clavieren’, aldus J.P.A. Fischer in zijn *Verhandeling van de klokken en het klokkenspel*.¹²⁷ De enige uitbreidingen die Van Eyck gerealiseerd kreeg, betroffen het handspel. En ook dit ging maar stapje voor stapje. Tussen 1630 en 1637 kwamen er niet meer dan vijf klokken bij, waaronder een ‘halve [: chromatische] toon’. In 1629 stelde Van Eyck voor een klok te verwisselen met een exemplaar dat in Amsterdam hing.¹²⁸ Het Domkapittel ging hiermee niet akkoord omdat de ingreep extra kosten van twee- à driehonderd gulden met zich mee zou brengen. Een Dombeiaard van 20 of 21 klokken, daar moest Van Eyck het mee doen.¹²⁹

Niettemin gaf hij er in 1631 blijk van nog steeds in zijn ideaal te geloven. In april van dat jaar deelde hij de vroedschap mee zijn leerlingen niet tot perfectie te kunnen brengen ‘sonder te hebben een accord cimbalen ofte cleyne clockgens omme sijne discipulen daerinne binnenshuys te oeffenen, die anders tot sijn ende der stadts schande op de publycque clocken souden brodden.’¹³⁰ Derhalve verzocht hij om de aanschaf van een ‘accord van dartich cimbaeltgen’ dat ongeveer vierhonderd gulden kostte.¹³¹ De raad willigde het verzoek in en stond toe dat het oefeninstrument in Van

¹²² Swillens 1928: 107.

¹²³ Swillens 1928: 110.

¹²⁴ Swillens 1928: 110.

¹²⁵ Van den Hul 1982: 118.

¹²⁶ Van den Hul 1982: 116.

¹²⁷ Fischer 1738: 5.

¹²⁸ Hij was dus goed op de hoogte van de beschikbare klokken in andere steden; eerder zagen we hoe hij vanuit Heusden een zoektocht maakte door Holland.

¹²⁹ In 1666, negen jaar na Van Eycks dood, accepteerde François Hemony twintig klokken als gedeeltelijke betaling voor een nieuw te gieten Domcarillon. Van den Hul 1982: 122.

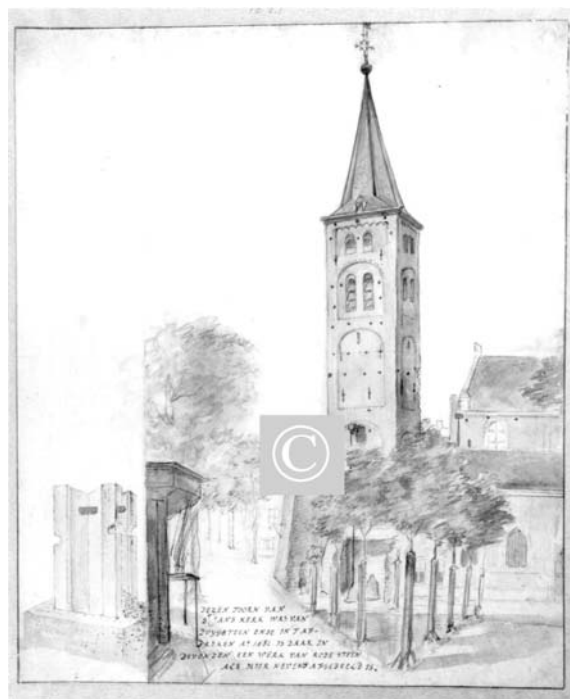
¹³⁰ Van den Hul 1982: 293.

¹³¹ Zo’n instrument was op zich niet uniek. In de boedel van Philips Jansz van Velsen bevond zich ‘een beyerwerckjen van Cimmeltjens’. Zie Vente 1962.

Eycks huis zou komen te staan ‘omme te beeter selven te practiseren ende andere te instrueren.’¹³²

2.7. Beiaardier van de Janskerk

Van Eyck zag zijn beroepsmatige activiteiten in 1632 uitgebreid met een betrekking als beiaardier van de Janskerk, die een klokkentoren bezat op de zuidwesthoek. De Janskerk was van oorsprong een kapittelkerk maar was sinds de Alteratie niet meer als zodanig in gebruik.¹³³ Het koorgedeelte werd daarom van de rest van de kerk afgescheiden om ruimte te bieden aan de stadsbibliotheek, die later universiteitsbibliotheek werd.¹³⁴

AFBEELDING 19 J. van Attevelt, *De klokkentoren van de Janskerk*, eind 17e eeuw. Utrecht, Het Utrechts Archief

Een (nog bestaand) deurtje aan de achterzijde van het koor bood toegang. Basis van de collectie vormden de boeken en handschriften uit de klooster- en kapittelbibliotheken. Vanaf 1604 werd de kerk gebruikt voor de diensten van de Waalse gemeente, die later naar de Pieterskerk zou verhuizen. Pas in 1658, een jaar na Van Eycks dood, werd de Janskerk als gereformeerd godshuis in gebruik genomen.

De Janskerk had voorheen geen beiaardier gekend, het kloggelui beperkte zich hier tot ritmisch beierwerk. Het Janskapittel had dan ook niet meebetaald toen het in 1624/25 op een benoeming van Van Eyck aankwam. De instructie uit 1632 is het enige met Van Eyck afgesloten beiaardierscontract dat is overgeleverd. Als eerste wordt vermeld dat hij de klokken in goede staat diende te houden.

Verder moest hij alle zondagen en vrijdagen 's ochtends van elf tot twaalf uur spelen,¹³⁵ en van mei tot Donskermis vier avonden per week een uur 's avonds na het eten.

¹³² Van den Hul 1982: 294.

¹³³ Over de geschiedenis van de Janskerk en het Janskerkhof, zie Graafhuis & Witteveen 1981.

¹³⁴ Deze afscheiding is duidelijk waarneembaar op tekeningen die Pieter Saenredam in september en oktober 1636 maakte van het kerkinterieur. Zie Helmus (ed.) 2000: 257, 269.

¹³⁵ Kennelijk hoefde Van Eyck op deze tijdstippen niet op de Dom te spelen. Dit maakt het aannemelijk dat zijn werkzaamheden op de Dom althans gedeeltelijk overeenkwamen met die van zijn voorganger Herman van Riemsdijck. Deze speelde immers op maandagochtend, donderdagochtend en zaterdagochtend. De verplichtingen aan de Janskerk lijken hierop afgestemd.

Van Eyck werd in februari benoemd. Vier maanden later trad het Janskapittel met hem en de klokkengieter Aelt van Meurs in onderhandeling over uitbreiding van het aantal kleine klokken van (vermoedelijk) acht naar twaalf. Het kapittel stelde als voorwaarde dat ‘de selve clocken sullen wesen suyver zonder eenighe bijtonen.’¹³⁶ Dit was ook wel het minste wat de kapittelheren van Van Eyck mochten verwachten. Na tal van aanpassingen, vergietingen van oude klokken en de levering van nieuwe, raakte het werk in twee jaar voltooid.

In het jaar van zijn benoeming aan de Janskerk bracht Van Eyck een kort bezoek aan Bergen op Zoom.¹³⁷ Daar stemde hij eind september, begin oktober twee klokjes, verrichtte hij reparaties aan het automatisch speelwerk en keek hij het hele carillon na. Voor deze werkzaamheden ontving hij op 2 oktober de som van 25 gulden.

2.8. Kennis op klokkengebied: ‘de rechte conste’

Telkens als we Van Eyck ergens bezig zien met de verbetering van een carillon, valt op met welke vanzelfsprekendheid hij de stemming van bestaande klokken veranderde, al dan niet om ze een plaats te geven binnen een bestaand ‘akkoord’. In 1633 bijvoorbeeld was hij met Aelt van Meurs en timmerlieden bezig ‘int uythouden [uithouwen] van clocke’ voor de Janskerk. Door het verdunnen van de wand corrigeerden zij de klank en de toonhoogte. We zagen dat hij deze kunst al beheerste toen hij nog in Heusden woonde.

Hiermee gaf de blinde meester blijk van vakkennis waarover geen ander in die tijd beschikte. Van Eyck ontdekte hoe de vorm van een klok de klank beïnvloedt, en daarmee hoe de klank en toonhoogte van een klok kunnen worden veranderd. In samenhang hiermee kwam hij als eerste tot het inzicht hoe de boventoonstructuur van een klok is samengesteld. De vijf laagste deeltonen (partialen) leveren tezamen een consonant mineur-akkoord. Is de grondtoon c', dan zijn de partialen c"-es"-g"-c"¹³⁸. Het is niet de grondtoon maar de eerste partiaal (in het voorbeeld dus de c") die als krachtigste wordt waargenomen en daarom de slagtoon wordt genoemd.

In de jaren dertig van de zeventiende eeuw begon deze ontdekking bekend te raken in een selecte kring van Europese wetenschappers en andere intellectuelen. De eerste die er melding van maakte was de geleerde Isaack Beeckman (1588-1637), voor wie René Descartes in 1618 zijn *Compendium musicae* had geschreven bij wijze van nieuwjaarsgeschenk. In 1633 schrijft Beeckman in zijn journaal:

Joncker VAN EYCK, clockspeelder binnen Utrecht, blindt synde ende seer vermaert in die materie, seyde my den 24 Sept. 1633, dat de clocken altyt 2 octaven onder den slach luyden, sodat de slach de hooghste is, waervan de middelste dickwils valsch is, ende is een geluck als dit bygeluydt goet is; waervan nochtans hy seght de rechte konste gevonden te hebben, om de clocken goet te gieten, synde so het schyndt, geleghen in de juyste forme.

Seght oock dat hy elck vande octaven voorseyt bysonder [: afzonderlijk] kan doen hooren sonder aen de klokke te raken ofte yet sienlickx daeraen te stooten. Seght oock datter altyt onder de slach een tertie minor gehoort wort, hetwelcke schynt een

¹³⁶ Van den Hul 1982: 139.

¹³⁷ Slootmans 1937.

¹³⁸ Lehr, Truyen & Huybens 1991: 123.

duodecime boven den slach te syn. Seght oock dat de reden van dese resonantien geen mensche bekent en konnen syn, ende dat Godt dat alleen weet.¹³⁹

De kwestie schijnt de geleerde al een tijdje te hebben beziggehouden, want na andere kwesties te hebben aangeroerd schrijft Beeckman enkele regels verderop:

Den voorz. Joncker VAN EYCK seght, dat de klokken gaen niet ut mi sol, maer re fa la, waervan ick het contrary onlanckx in eenen brief aen D. MERSENNO geschreven, meyne bewesen te hebben.¹⁴⁰

De brief aan Mersenne, een van de belangrijkste muziektheoretici van die tijd, is bewaard gebleven en dateert van 30 mei van hetzelfde jaar.¹⁴¹ Mersenne nam Beeckmans dwaling over, getuige zijn *Harmonie universelle*.¹⁴²

In een later stadium zou Mersenne door nog twee anderen op Van Eycks kennis worden geattendeerd. Een van hen was de Franse filosoof René Descartes, die zich in in de Republiek had gevestigd en in 1635 tien maanden in Utrecht woonde.¹⁴³ Hij schreef Mersenne op 23 augustus 1638 gedetailleerd over Van Eycks werkwijze bij het analyseren van de klankstructuur:

A propos de quoy [Echo] je vous diray qu'il y a un aveugle a Utrecht, fort renommé pour la Musique, qui jouë ordinairement sur les cloches de cete haute tour dont vous desirez avoir les mesures, lequel j'ay vû faire rendre 5 ou 6 divers sons a chascune des plus grosses de ces cloches, sans les toucher, approchant seulement sa bouche de leur bord & y entonnent tout bassement le mesme son qu'il leur vouloit faire imiter. Mais il observoit que c'estoit tousjours ou le son naturel de la cloche, ou son octave, ou sa 12 &c.; car autrement elle ne luy eust point respondu, & elle luy respondoit tousjours fort distinctement en forme d'un Echo, lequel duroit assez long tems apres sa voix.¹⁴⁴

Descartes heeft het zich dus persoonlijk door Van Eyck laten demonstreren. Aan Constantijn Huygens deed de blinde beiaardier het procédé voor met behulp van een kristallen glas, reden om te veronderstellen dat hun contact buiten Utrecht heeft plaatsgevonden. Huygens schrijft hierover op 26 augustus 1639 een brief in het Latijn aan de Haarlemse muziektheoreticus Joan Albert Ban, waarvan de vertaling luidt:

[...] het staat voor mij vast dat elke klok, elk wijnglas drie verschillende tonen, niet één meer of minder, voortbrengt wanneer deze wordt aangeslagen. Van een klok heb ik weliswaar tot nu toe geen proeven gezien. Maar ik heb het waargenomen bij een glas dat afzonderlijke tonen op rij voortbracht door te fluiten, door te fluiten zeg ik, en dit niet door de luchtstroom te laten gaan, zoals gebruikelijk, maar juist door deze aan te trekken, opdat je niet de twijfelachtige invloed van de teruggekaatste lucht hebt. Dit toonde mij een edelman die blind is, maar over een verbijsterend gehoor en inzicht beschikt, Van Eyck, een bloedverwant van mij; en bij Hercules, hij draalde niet bij het onderzoeken van de tonen, maar als een lictor sloeg hij er de hand op en bracht hij de afzonderlijke tonen voort met zoveel fluitklanken, waarbij hij zich erover

¹³⁹ Beeckman 1945: III (1627-1634), 310-311. Van Eyck lijkt nog in de veronderstelling te hebben verkeerd dat de vierde partiaal, dus de toon twee octaven boven de grondtoon, de slagtoon was. Beeckman heeft een en ander niet helemaal goed begrepen, de duodeciem is de partiaal boven de terts.

¹⁴⁰ Beeckman 1945: III (1627-1634), 311.

¹⁴¹ De Waard (ed.) 1945-1988: III, 403-406.

¹⁴² Mersenne 1636: *Livre septiesme des instrumens de percussion*, 5-7 (proposition iv-v).

¹⁴³ Verbeek 1993.

¹⁴⁴ Descartes 1897-1913: II, *Correspondance* (mars 1638-décembre 1639), 329-330 (brief CXXXVIII).

verwonderde en het zelfs amper kon verdragen dat ik en de anderen hetzelfde trager en aftastend realiseerden.¹⁴⁵

Ook Huygens wijst er dus op dat Van Eyck niet proefondervindelijk op zoek ging naar de partialen, maar deze trefzeker te voorschijn toverde. Op dezelfde dag als aan Ban schreef hij deze ervaring ook aan Mersenne. De Franse geleerde raakte kennelijk toch overtuigd door Van Eycks bevindingen, want in zijn eigen gedrukte exemplaar van de *Harmonie universelle* staat als persoonlijke kanttekening: ‘Un aveugle d’Utrecht poussant ou retirant son au bord d’une cloche, cette cloche resonance à son ton naturel; et à l’octave, à la douzième, etc. Il fait la mesme chose avec un verre.’¹⁴⁶

2.9. Bijzondere gebeurtenissen

Naast zijn campanologische werkzaamheden en zijn vaste speeltijden waren er vanzelfsprekend ook bijzondere stadsaangelegenheden waarbij Van Eyck geacht werd zijn kunst te vertonen. We zagen reeds hoe zijn voorganger Herman van Riemsdijck op de klokken van de Dom moest spelen als de prins van Oranje in de stad was. Voor Van Eyck zal die verplichting niet anders zijn geweest. In een raadsresolutie van 9 november 1626 werd de verwachte intocht van de stadhouder protocollair vastgelegd in een ‘Orde opt innecomen van sijne Pr^e. Ex^{tie}. den Princen van Orangien’. Hierin werd bepaald ‘dat men de clocken alomme sal doen luiden ende tusschen beyden doen beyeren, ook voor den stadthuijse doen spelen op de aencompste van den Prince.’¹⁴⁷

Zo waren er meer feestelijkheden waarbij een beroep op Van Eyck werd gedaan, zoals militaire overwinningen. In de eerste dagen van 1629 waren er dankdiensten en feestelijkheden in de stad omdat Piet Heyn de Spaanse zilvervloot had veroverd. Op 7 januari werd van stadswege opdracht gegeven ‘dat snamiddachs van een tot twee, ende van ses tot seven urhen alle de clocken geluijt zullen worden ende van drie tot vijff urhen gebeyert ofte gespeelt op de clocken, te vyff urhen de heyrpannen opt Stadthuijs ontstoken, ende alsdan tot ses urhen by de stadstrompers gespeelt [...]’¹⁴⁸ Nadat prins Frederik Hendrik, de halfbroer en opvolger van Maurits, op 14 september van dat jaar de stad ’s-Hertogenbosch had veroverd op de Spanjaarden, was het opnieuw feest. Om vier uur ’s middags begon de beiaardier, van zes tot zeven speelden de stadstrompers voor het stadhuis ‘met hun gewoonlycke instrumenten’, en van zeven tot acht luidden alle klokken van de kerken, kloosters en gasthuizen.¹⁴⁹ Utrecht had ook zelf angstige maanden beleefd. Het Spaanse leger was over de

¹⁴⁵ Worp 1911-1917: II, 487-488 (nr. 2214): ‘[...] constat mihi omnem campanam, omnem calicem vitreum tres diversos, neque uno plures aut pauciores, sonos eodem ictu edere. Campanae quidem hactenus experimenta non vidi. In vitro autem novi, qui singulos sonos sibilando ordine eliceret, sibilando inquam, nec emissio quidem flatu, ut solemus, sed attracto, ne vim aeris repercussi suspectam habeas. Demonstrabat hoc vir nobilis et caecus, sed stupendi auditus et iudicij, Van Eickius, cognatus meus, neque hercule investigandis sonis haesitabat, sed, quasi injecta manu lictor, singulos tot sibilis evocabat, mirabundus interim at tantum non aegre ferens, idem a me et caeteris segnius et praetentando effici.’ Nederlandse vertaling met dank aan Eddie Vetter.

¹⁴⁶ De aantekening is te vinden in de fascimile-editie uit 1963. Mersenne 1636: *Livre septiesme des instrumens de percussion*, 36.

¹⁴⁷ Utrecht, HUA, Stadsarchief II, inv.nr. 121¹², *Resoluties van de raad*, fol. 17r.

¹⁴⁸ Utrecht, HUA, Stadsarchief II, inv.nr. 121¹⁴, *Resoluties van de raad*, fol. 40r-v.

¹⁴⁹ Utrecht, HUA, Stadsarchief II, inv.nr. 121¹⁴, *Resoluties van de raad*, fol. 154r-v (9 september 1629, oude stijl).

Veluwe het Sticht binnengetrokken in de hoop dat Frederik Hendrik daarom zijn belegering van 's-Hertogenbosch zou opgeven. Amersfoort werd bezet, Hilversum geplunderd. Tussen 20 juli en 7 september werd er dag en nacht gewaakt op de Domtoren. Op 14 augustus verhuisden de Staten-Generaal zelfs van Den Haag naar Utrecht om dichterbij de brandhaard te zijn. Het was voor de laatste keer in de Tachtigjarige Oorlog dat Utrecht zo rechtstreeks de oorlogsdreiging voelde. Het zal Van Eyck aan zijn jeugd in Heusden hebben herinnerd.

In latere raadsresoluties wordt Van Eyck in diverse protocollaire instructies met naam genoemd. Op 9 september 1631 bijvoorbeeld: na 'het veroveren der machtige vloote van den vijant opt Slaeck tusschen Hollandt ende Seelandt, soo is goetgevonden, dat Jo.^r van Eyck sall beyeren des naernoens van vier tot sess uyren, dat de stadstrompers op de plaets sullen speelen van sess tot seven uyren, dat men van seven tot acht uyren sall luijen ende geduyrende tselve luijden de herpannen ende pecktonnen sall laten branden.'¹⁵⁰ Telkens blijkt dat een beiaardier geen geïsoleerde positie innam maar deel uitmaakte van de stadsmuziek, een constellatie waarbinnen ook de stadstrompers een belangrijke taak te vervullen hadden. Als gevolg hiervan moest dit soort feestelijkheden van hogerhand worden geregisseerd.

Een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van Utrecht waarbij zowel Van Eyck als de stadstrompers betrokken waren, was de oprichting van de universiteit in 1636.¹⁵¹ Twee jaar eerder was hieraan de stichting van een Athenaeum of Illustre School voorafgegaan, een hogeschool waaraan men niet kon promoveren. De inaugurale rede werd op 26 maart in de Domkerk gehouden door Gisbertus Voetius, de streng calvinistische predikant en hoogleraar in de theologie. Van Eyck en Voetius zullen elkaar goed hebben gekend. Beiden kwamen uit Heusden en ze waren ongeveer even oud.¹⁵²

In het verslag van de inwijding wordt verhaald hoe, 'terwijl de Prinsen en de respectieve Collegiën naar de kerkck gingen, Jo.^r Jacques van Eyck, constig musicus op 't werck en de clocken van den Dom eenige fraaije musyckstukken, gelijk oock bij 't innecomen van deselve Prinsen ende Collegiën in de kerk bij de ordinaris musiciens [de trompers], staende op de galerije onder het gewulfsel van 't choor, met blasende instrumenten gespeelt werd.'¹⁵³ Voor en na de oratie zongen enkele studenten lieflijke muziek. Later werd opnieuw op blaasinstrumenten gespeeld en bij het orgel gezongen. Tijdens de maaltijd in het Agnietenklooster waren twee podia opgericht 'voor desen stadts ordinaris ende andere treffelicke musiciens, dewelcke per choros ende anderen, veel treffelycke musyckstukken songen ende op verscheyde Instrumenten speelde.'

¹⁵⁰ Utrecht, HUA, Stadsarchief II, inv.nr. 121¹⁵, *Resoluties van de raad*, 147r-v.

¹⁵¹ Zie Jamin 2001; Verbeek 1993; Dorsman 2005.

¹⁵² Voetius werd op 3 maart 1589 geboren.

¹⁵³ Van Riemsdijk 1881: 59; Van Asch van Wijk 1836: Bijlage II.

2.10. Keurmeester in orgelzaken

In juni van het jaar 1640 zien we Van Eyck voor het eerst in Utrecht een andere functie uitoefenen, namelijk die van keurmeester in orgelzaken. Verrassend is dit niet, de beroepen van organist en beiaardier waren immers verwant, ze waren vaak in één persoon verenigd. Maar was Van Eyck ook organist?

Enkele contemporaine bronnen lijken in die richting te wijzen. In zijn *Beschrijving der Meijerij van 's-Hertogenbosch* van omstreeks 1645 omschrijft Philips Baron van Leefdael hem als ‘woonachtlich ende gegadert vande stat van Utrecht als organist ende om te speelen sur le carillon oft veurslagh der klokken van de stat.’¹⁵⁴ De auteur blijkt niet goed op de hoogte, want een aanstelling als organist heeft Van Eyck nooit gehad. Thomas Asselijn schrijft in 1646 in zijn gedicht dat aan het tweede deel van *Der Fluyten Lust-hof* voorafgaat over het ‘zoet geluit van zyn Klok en Orgelpypen’. Maar ook dit kan zijn geschreven vanuit de veronderstelling dat een beiaardier iemand was die ook het orgelspel machtig was.

Toch moet hierbij een kanttekening worden geplaatst. Organisten konden het carillonspel eenvoudig als nevenberoep uitoefenen doordat de beiaard een klavierinstrument was dat door zijn technische beperkingen relatief bescheiden vaardigheden verlangde. Daardoor konden ook muzikaal onderlegde schoolmeesters of deurwaarders het vak uitoefenen. Dat veel organisten het beiaardspel erbij deden, impliceert niet dat elke beiaardier ook het orgelspel beheerste. Toen Heusden zonder organist, beiaardier en klokkensteller kwam te zitten, nam Van Eyck wel het versteken en het carillonspel voor zijn rekening, echter niet het orgelspel. Het is zeer onwaarschijnlijk dat hij zich voor organist heeft uitgegeven.¹⁵⁵

Het genoemde keurmeesterschap had betrekking op het orgel van de Jacobikerk.¹⁵⁶ Goert van Pisa had reparaties uitgevoerd aan de blaasbalgen, waarna deze aan een gebruikelijke inspectie werden onderworpen. Behalve door Jacob van Eyck werd deze verricht door Wout van Gelder, die organist was van de Janskerk en de Buurkerk.

Twee jaar eerder waren Van Eyck en Van Gelder al betrokken geweest bij de keuring van het orgel in de Sint-Joriskerk van Amersfoort, dat door de orgelbouwers Van Hagerbeer was vernieuwd.¹⁵⁷ Hier voerden zij de inspectie uit samen met de plaatselijke organist Jacob de Groot. Met hem heeft Van Eyck ook later contact gehouden. Toen de Amersfoortse vroedschap De Groot in 1647 een organistencontract aanbood, stond als plicht omschreven ‘dat hij gehouden sall sijn mede waer te nemen 't stellen van de clocken ofte 't voorslach in de L. Vrouwentooren. Edoch dat Jo^r. van Eyck tweemaell off driemaell des jaers, soo 't de heeren Regeerders nodich achten, sich tot costen van de stadt alhier sal vervoegen om de voorsc. clocken te stellen, mits datte selve Jo^r. van Eyck bij Mr. Jacob voorsc. sal logeeren ende in cost bij deselve geduyrende den tijt van desselffs verblijff alhier, buyten costen van de stadt onderhouden worden [...]’¹⁵⁸

Jacob de Groot op zijn beurt werd ook in Utrecht genodigd. Vaste netwerken van keurmeesters waren in die tijd heel gewoon. Van Gelder en Van Eyck hadden in 1640 uitgebreidere herstelwerkzaamheden ten aanzien van het orgel in de Jacobikerk

¹⁵⁴ Van Leefdael 1918: 77-78.

¹⁵⁵ In hoofdstuk 5 zullen we tot de slotsom komen dat Van Eycks variatiekunst op de beiaard overwegend eenstemmig is geweest, en daardoor meer overeenkomsten met zijn blokfluitspel zal hebben vertoond dan met het métier van een organist.

¹⁵⁶ Van den Hul 1982: 147.

¹⁵⁷ Van den Hul 1982: 147.

¹⁵⁸ Van den Hul 1982: 298.

geadviseerd. Deze werden in januari 1642 gekeurd door De Groot en twee Utrechtse organisten, Andries Michielsz van de Dom en Johan Glabbeek van de Jacobikerk. Omstreeks diezelfde tijd realiseerden Galtus en Germer van Hagerbeer verbeteringen aan het orgel van de Dom. Toen deze in juni 1642 gereed waren, werden ze geïnspecteerd door een uitgebreid comité dat bestond uit Jacob de Groot, Andries Michielsz, Wout van Gelder, Jacob van Eyck, Cornelis Helmbreecker uit Haarlem, Alewijn de Vois uit Leiden (die eerder vaste organist van de Dom was geweest) en Jan Baptist Verrijt uit 's-Hertogenbosch.¹⁵⁹

2.11. Jan Baptist Verrijt en andere leerlingen

Bij Jan Baptist Verrijt staan we iets langer stil, omdat hij een leerling van Van Eyck is geweest. Verrijt was in 1640 benoemd tot organist van de Sint-Janskerk in 's-Hertogenbosch. In die benoemingsprocedure heeft Van Eyck, tevens ontboden voor beraadslagingen over een nieuw te bouwen beiaard, een adviserende rol gespeeld. Zoals we eerder zagen vond hij François Coenraedtsz Stroombergen, die hij nog kende uit Heusden, de beste van twee kandidaten (de ander was een zekere meester Helmich uit Gorinchem).¹⁶⁰ Van Eyck had hun kunsten op 12 juli 1640 mogen keuren. 's Ochtends en 's middags speelden de twee op het orgel in de kerk, 's middags ook op een clavecimbel in het Bossche stadhuis. Verder moesten zij zingen en op andere instrumenten spelen. Er werd dus het nodige van de kandidaten verwacht. Het stadsbestuur benoemde uiteindelijk geen van beiden, omdat de geschiktste kandidaat als een dronkaard bekend zou staan. Wel benoemd werd Jan Baptist Verrijt, die omstreeks 1610 in het Noord-Brabantse Eersel was geboren en als organist in Leuven werkzaam was.¹⁶¹

De aanstelling in 's-Hertogenbosch mag opmerkelijk heten omdat Verrijt geen geoefend beiaardier was; zijn bekwaamheid als organist interesseerde de stadsregeerders schijnbaar meer. Het beiaardierschap was dan ook van later zorg, want het nieuwe speelwerk moest nog worden vervaardigd. Van Eyck was er nauw bij betrokken. De klokken werden gegoten door Jacob Notemans uit Leeuwarden, die in mei 1641 acht kleine klokken leverde en in januari 1642 een grote.¹⁶² Diezelfde maand verbleef Van Eyck enkele dagen in 's-Hertogenbosch om de klokken te stemmen. Het is opmerkelijk dat dit bij nieuwe klokken nog moest gebeuren. Het geeft wel aan hoe specifiek zijn vakkennis was.

Van Eyck logeerde bij de koster van de kerk. Waarschijnlijk ondernam hij de thuisreis met een verzoekschrift om hem later dat jaar te laten terugkeren, zodat hij de beiaard kon inrichten. Op 11 juni gingen de heren van het Domkapittel akkoord 'dat aen de Magistraet van 's-Hertogenbosch zall geschreven werden, dat Jo. Jacob van Eyck voor een tijt noch bij haer E. sall comen ende sorge draegen, dat de clauwieren om de clocken te speelen wel ende naer behoren worden gemaect.'¹⁶³ Op 14 september was Van Eyck terug in de stad met stoel, klavier en bedradingen, waarvoor hij 260 gulden veertien stuivers ontving. Verder kreeg hij vierhonderd gulden als arbeidsloon en voor

¹⁵⁹ Van den Hul 1982: 147.

¹⁶⁰ Zie 2.2.

¹⁶¹ Tollefsen & Rasch 2001.

¹⁶² Deze geschiedenis staat beschreven in Swillens 1928: 113-114.

¹⁶³ Utrecht, HUA, Kapittel ten Dom, inv. nr. 1³⁰, *Resoluties*, 11 juni 1641.

de moeite die hij had gedaan om een paar keer naar 's-Hertogenbosch en Amsterdam te gaan. Zijn knecht ontving dertig gulden. Op 20 oktober was het werk gereed.

Ook de Bosssche stadsbestuurders moeten onder de indruk zijn geweest van Van Eycks kwaliteiten. Op 26 oktober, nog geen week na zijn vertrek, besloten zij Verrijt voor een maand naar Utrecht te sturen, zodat hij zich daar bij de blinde meester in het vak van beiaardier kon bekwamen. Voor reis en verblijf kreeg Verrijt twee gulden per dag mee, maar hij was wel verplicht om zelf de plaatsvervanging in 's-Hertogenbosch voor zijn rekening te nemen. Verrijt kreeg de opdracht 'sijn tijt neerstich waer te nemen van hem wat te oeffenen op de fleute.'¹⁶⁴ Ook als blokfluitist genoot Van Eycks dus een faam die buiten de Utrechtse stadsgrenzen reikte.

Verrijt is niet de eerste en niet de laatste geweest aan wie Van Eyck onderricht heeft gegeven in het beiaardspel. In 1633 kreeg de blinde meester door het Gereformeerd Burgerweeshuis een zekere Claes Jansz Weyman als knecht toegewezen met de opdracht hem ook in het carillonspel te onderrichten, 'soo veel [...] sijns Nicolaes capaciteyt can begrijpen.'¹⁶⁵ Was hij niet zo snugger, of werd er getwijfeld aan zijn muzikaliteit?

Zoals Verrijt door zijn werkgever naar Utrecht werd gestuurd, zo gebeurde dit in 1646 ook met Pieter de Moor uit Middelburg, die vier tot vijf maanden mocht wegblijven.¹⁶⁶ In 1651 ten slotte reisde Jacob van Reynsburch met hetzelfde doel af naar de Domstad, zodat hij zijn overleden vader zou kunnen opvolgen als stadsbeiaardier van Leiden.¹⁶⁷ Van al deze leerlingen is Verrijt de enige die ook met onderricht op de blokfluit in verband kan worden gebracht. Van Eyck componeerde een variatiewerk op een 'Almande Verryt' [NVE 93] dat in het tweede deel van *Der Fluyten Lust-hof* een plaats kreeg.

2.12. 'Eenige myne Inventien op de Fluyt'

Jacob van Eyck zal zijn naam als blokfluitist goeddeels hebben ontleend aan de zomeravondbespelingen op het Utrechtse Janskerkhof. Onbekend is wanneer deze traditie haar aanvang heeft genomen, maar 1631 kan als een veilige *terminus post quem* worden gehanteerd. In dat jaar immers werd Van Eyck benoemd tot beiaardier van de Janskerk, met als verplichting dat hij tussen mei en Doms-kermis vier avonden per week na het eten een uur moest spelen op de klokken.

Hij zal zich nogal onthand hebben gevoeld op deze beiaard, die maar twaalf klokken bezat. Het ligt voor de hand dat hij de blokfluit muzikaal en speeltechnisch als een ontsnappingsmogelijkheid heeft beschouwd, om te kunnen ontkomen aan de beperkingen van het carillon. Van Eyck was overigens niet de enige stadsmusicus die openluchtconcerten gaf. Een resolutie uit 1633 bepaalde dat de stadstrompers voortaan iedere dag voor het stadhuis moesten spelen 'tot recreatie van de eerlycke luyden, die alsdan op de plaets gaen wandelen.'¹⁶⁸

Het Janskerkhof was een park dat door de kapittelheren met de grootste zorg werd omringd. Die zorg gold met name de boompjes. Op alle oude kaarten zijn ze te zien,

¹⁶⁴ 's-Hertogenbosch, GA, inv.nr. A.34, *Resoluties van de magistraat*. Transcriptie in Van den Hul 1968: 55.

¹⁶⁵ Van den Hul 1982: 148.

¹⁶⁶ Van den Hul 1982: 149.

¹⁶⁷ Van den Hul 1982: 149.

¹⁶⁸ Van Riemsdijk 1881: 29.

het duidelijkst op een afbeelding uit 1604. (afb. 13) Elk voorjaar werden de boompjes gesnoeid.¹⁶⁹ Het kapittel beschikte over een klusjesman die Sander heette en 's zomers een paar dagen per maand als tuinman werkte. Als er storm op komst was, werden de boompjes speciaal gestut. Jaarlijks waren er drie bijzondere feestavonden waarop Sander samen met Willem de klepperman als bijzondere taak had de boompjes te bewaken, waarschijnlijk om te voorkomen dat jongelui erin zou klimmen. Allereerst was dat op meiavond, de avond vóór de eerste mei. Bij deze jaarlijkse festiviteit heeft Van Eyck ongetwijfeld zijn variaties op 'De lustelycke Mey' [NVE 110] gespeeld, zoals die in *Der Fluyten Lust-hof* zijn te vinden. Tevens werden de boompjes bewaakt tijdens Sint-Jansavond (ook wel Sint-Jansnacht genoemd, wat de werkelijkheid waarschijnlijk meer benaderde) en op pinksteravond.¹⁷⁰

Hoeveel avonden per jaar Van Eyck in het openbaar blokfluit speelde, is onbekend. 'Somwijlen savons' is een rekbaar begrip. Van Eyck zal in de loop der jaren een omvangrijk repertoire hebben opgebouwd. *Der Fluyten Lust-hof* bevat ongeveer honderdvijftig werken, waarbij moet worden opgemerkt dat niet alle stukken tot zijn gevestigde repertoire hebben behoord.¹⁷¹ In 1644 verscheen het eerste deel, dat toen nog de titel *Euterpe oft Speel-goddinne I* droeg. Twee jaar later volgde het tweede deel, *Der Fluyten Lust-hof II*. Begin 1649 ten slotte verscheen een uitgebreide versie van *Euterpe* als *Der Fluyten Lust-hof I*, waarmee de verzameling compleet was. Met de woorden 'Ik eyndige.' op de laatste bladzijde zette hij er letterlijk een punt achter. De vraag is wie de aanzet heeft gegeven tot de publicatie, Van Eyck zelf of de Amsterdamse muziekuitgever Paulus Matthijsz. Uit de opdracht aan Constantijn Huygens zou men het eerste kunnen opmaken. De componist begint die opdracht met de woorden: 'Alsoo ick ter begeerte van verscheyden Lief-hebbers der Speel-konste, niet konde laten eenige myne Inventien op de Fluyt, door den Druck gemeyn te maken [...]'¹⁷² Hij kon het dus niet laten. Uit de formulering wordt niet volledig duidelijk of hier van concrete liefhebbers sprake was die op verspreiding hadden aangedrongen, of dat Van Eyck de muziek publiceerde *opdat* muziekliefhebbers haar zouden begeren.

Voor zijn professionele loopbaan zal Van Eyck de erkenning als componist niet meer nodig hebben gehad. Toen zijn eerste werken werden gedrukt, was hij al ruim in de vijftig, voor die tijd een man op leeftijd. Wellicht heeft hij om die reden de behoefte gevoeld om een werk dat – althans grotendeels – in zijn geheugen lag opgeslagen door middel van een uitgave te 'catalogiseren', misschien ook om iets van zijn kunst na te laten.

Hoe het ook zij, *Der Fluyten Lust-hof* laat er weinig twijfel over bestaan dat het blokfluitspel voor Jacob van Eyck een volwassen onderdeel was van zijn professionele muzikantschap. Zo werd het door zijn omgeving ook beschouwd. Op zijn graf zou eerst de fluit worden genoemd, pas daarna de klokken. De carillons waarop hij speelde waren nog verre van perfect en voldeden niet aan zijn ideaal. Twintig klokken of de gedroomde dertig, het maakt een groot verschil. De blokfluit moet het medium zijn geweest waarmee de blinde musicus zijn ultieme vaardigheden

¹⁶⁹ Utrecht, HUA, Kapittel van Sint-Jan, inv.nr. 162-23, *Rekeningen 1646-1655*.

¹⁷⁰ Utrecht, HUA, Kapittel van Sint-Jan, inv.nr. 162-23, *Rekeningen 1646-1655*. De vermeldingen keren jaarlijks in de rekeningen terug. In mei 1655 bijvoorbeeld: 'Den i.ⁿ deser aen Sander ende den Clepperman ter causen zij op Maijavont de boomen opt kerkckhoff gewaecht hadden.'

¹⁷¹ Zie de hoofdstukken 5 en 6.

¹⁷² Voor de volledige tekst zie 3.2.

als instrumentalist heeft kunnen demonstreren. De virtuositeit die hij in *Der Fluyten Lust-hof* etaleert, is van het professionele soort.

Wanneer musici in stadsdienst hun werk publiceerden, droegen zij dit vaak op aan lokale gezagsdragers, en het was gebruikelijk dat zij hiervoor met klinkende munten werden bedankt. In Nijmegen bijvoorbeeld ontving Goosen van Vreeswijck na de publicatie van zijn *Nieuw-meegsche fluyten lourier crans* (1655) dertig gulden ‘voort dediceren ende presentieren van eenighe Musiekstukken bij hem gemaect.’¹⁷³

Van Eyck deed het anders. Hij kon bogen op een goede verstandhouding met zijn verre neef Constantijn Huygens. Aan hem droeg hij beide delen van *Der Fluyten Lust-hof* op. Vermoedelijk hebben de kapittelheren van Sint-Jan gemeend dat zij iets moesten doen, de gedrukte muziek was immers ten nauwste verbonden met hun eigen kerkhof, en mogelijk heeft Van Eyck hun een exemplaar geschonken.

De *Lust-hof* was in het voorjaar van 1649 nog maar net voltooid of plots was er de eerder aangehaalde salarisverhoging op voorwaarde dat hij de wandelende luiden op het Janskerkhof zou vermaken, met ‘somwijlen savons’ als teken van enige vrijblijvendheid. Die *timing* kan bijna geen toeval zijn, de traditie bestond immers al veel langer. De geste lijkt samen te hangen met de voltooiing van *Der Fluyten Lust-hof*. Zo werd Jacob van Eyck op hoge leeftijd een bezoldigd blokfluitist.

2.13. Constantijn Huygens: ‘Mijn Edele Heer ende Neeff’

Op zijn werkgevers zal het zeker indruk hebben gemaakt dat Van Eyck zijn werk aan Constantijn Huygens kon opdragen. Huygens was als ‘secretaris van zyn Hoogheyd, den Prince van Orangien’ (zoals Van Eyck hem in de aanhef aanspreekt) een van de invloedrijkste personen van het land. Hij was ook amateurmusicus en componist.¹⁷⁴ Zijn *Pathodia sacra et profana*, een bundel airs en psalmcomposities voor zangstem en basso continuo, verscheen in 1647 bij Ballard in Parijs.

Van Eycks opdrachten aan Huygens zijn in formele taal gesteld en verraden niets van een familierelatie.¹⁷⁵ Die bestond hierin dat Van Eycks overgrootvader Jan Bacx de bet-overgrootvader was van Constantijn Huygens.¹⁷⁶ De families Huygens en Van Eyck zijn zich terdege van hun verwantschap bewust geweest, ook al was het een verre.¹⁷⁷ De verstandhouding was hartelijk, ze zochten elkaar geregeld op. Jacob van Eycks moeder, Heilwich Bax, was peettante van Constantia Huygens, een jongere zus van Constantijn. In 1620 ontmoette Constantijn op zijn reis door Italië in Bergamo zijn ‘neef van Eyck’; waarschijnlijk was dit Jacobs broer Caspar.¹⁷⁸ Op 24 april van het jaar 1622 was Huygens’ zus Constantia aanwezig toen Caspar in Den Haag trouwde met Susanna de Rechtere.¹⁷⁹ Later dat jaar legden Caspar en Anna van Eyck een bezoek af aan hun nichten Geertruyd en Constantia Huygens.¹⁸⁰ Anna bleef een week logeren.

Constantijn Huygens omschreef Jacob van Eyck in een brief aan Joan Albert Ban als ‘cognatus’ (bloedverwant), zo zagen we eerder. Toen Van Eyck in 1644 een

¹⁷³ Nijmegen, GA, inv.nr. 105, *Raadssignaten 1655-1657*, p. 152 (22 augustus 1655).

¹⁷⁴ Zie onder meer Rasch 2001.

¹⁷⁵ Volledige tekst in 3.2 en 3.3.

¹⁷⁶ Voor een stamboom, zie Van den Hul 1982: 222-223.

¹⁷⁷ Unger 1883.

¹⁷⁸ Worp 1911-1917: I, nr. 83.

¹⁷⁹ Worp 1911-1917: I, nr. 146. Zie ook Swillens 1928: 99.

¹⁸⁰ Worp 1911-1917: I, nr. 135.

exemplaar van *Euterpe oft Speel-goddinne* naar Huygens stuurde, begon hij de begeleidende brief met ‘Mijn Ed. Heer ende Neeff’.¹⁸¹ In een brief van twee jaar later begint hij met ‘Monsr. mon Couzijn’ en eindigt met ‘UE. Geaffectioneerde Neef ende Dien^r.’ Hoe de verhoudingen in maatschappelijke zin gevoeld werden, valt op basis van deze brieven moeilijk te beoordelen.

In deze brief uit 1646 vraagt Van Eyck om raad inzake de al eerder genoemde vicarie die hij door toedoen van prins Maurits genoot in Wijk bij Duurstede. Hij wil de vicarie verkopen om ‘de Penningen daar van procederende te beleggen, omme bij Ouderdom, gelijk ick algereets beginne te vernemen, als in Sieckten, ofte andere inconvenienten, te mogen gebruijcken.’ (Dat laatste was geen valide reden, Van Eyck had in Utrecht immers de toezegging dat hij tot aan zijn dood zijn salaris zou genieten, ook als iemand anders zijn werk voortijdig zou overnemen.) Van Eyck weet niet of het wel netjes is de vicarie te verkopen en vraagt Huygens om raad. Kennelijk heeft deze negatief geadviseerd, want de vicarie blijft Van Eycks eigendom en gaat pas vlak voor zijn dood over in handen van zijn opvolger Johan Dicx. In dezelfde brief neemt Van Eyck een niet geringe vrijheid. Hij vraagt of Huygens stadhouder Frederik Hendrik wil polsen over de mogelijkheid op te volgen in een nieuwe vicarie. Dit als een soort genoegdoening voor het feit dat hij in 1604 en 1620 twee keer naast het net had gevestigd. Overigens had Van Eyck in 1645, een jaar voordat hij de bewuste brief schreef, in Utrecht al een niet geringe salarisverhoging gekregen van honderd gulden, aangezien de vroedschap zich bereid toonde jaarlijks driehonderd gulden te betalen, nadat hij het speelwerk van het stadhuis op orde had gebracht.¹⁸² Maken we de optelsom, dan valt te concluderen dat hij rond die tijd bijna achthonderd gulden per jaar verdiende.

Behalve de twee genoemde brieven aan Constantijn Huygens van Jacob van Eyck zijn er ook nog vier van zijn zus Anna bewaard gebleven. Ze hebben alle betrekking op haar neef Godevaert, een zoon van Caspar, over wie Anna zich als voogd heeft ontfemd. De eerste dateert van 3 mei 1643, de dag na Caspars overlijden.¹⁸³ Ze vraagt Huygens om speciale bescherming van haar neef, die een militaire loopbaan ambieert, en nodigt Huygens meteen uit in Heusden bij de begrafenis aanwezig te zijn. Twee jaar later stuurt ze hem als dank voor zijn goede zorgen jegens haar neef een brief en belooft Huygens een paaslammeken, dat echter eerst nog wat meigras moet eten. Deze eerste brief gaat alvast vergezeld van een kalkoen.¹⁸⁴ Het Brabants lammetje, ‘de welcke men plach te seggen dat beter syn als de hollanse’, wordt drie weken later nagestuurd, met een zwart bandje om de hals.¹⁸⁵

De laatste brief dateert uit 1648 en is opnieuw een bedankje wegens bewezen diensten aan haar neef.¹⁸⁶ Ze schrijft hoe deze op 2 december 1647 naar Amsterdam is vertrokken om daar aan te monsteren op de vloot. Hij logeerde twee dagen bij ‘sijn oom tutert’ [t’Utrecht], Jacob van Eyck dus, die volgens haar bericht net was teruggekeerd uit Deventer.

¹⁸¹ Zie p. 111 en afb. 25, p. 112. Volledige tekst van de brief in Unger 1883: 103-104; samengevat in Worp 1911-1917: IV, 4310. De aanduiding ‘neef’ was gebruikelijk voor iedere verre loedverwantschap. Zie hiervoor Haks 1982: 48-52.

¹⁸² Utrecht, HUA, Stadsarchief II, inv.nr. 121²¹, *Resoluties van de raad*, fol. 95v-96r (22 juli 1645). Zie Van den Hul 1968: 49.

¹⁸³ Worp 1911-1917: III, 280 (nr. 3249). Volledige tekst in Unger 1883: 104-105.

¹⁸⁴ Worp 1911-1917: IV, 141 (nr. 3932), 18 april 1645. Volledige tekst in Unger 1883: 105-106.

¹⁸⁵ Brief d.d. 9 mei 1645. Volledige tekst in Unger 1883: 106.

¹⁸⁶ Worp 1911-1917: IV, 446 (nr. 4731). Volledige tekst in Unger 1883: 107. Huygens ontving de brief op 6 januari 1648.

2.14. ‘Hemoni speelt een hemels klokmuzijk!’

De reis naar Deventer laat zich verifiëren. Het had alles te maken met het contact dat Van Eyck sedert enkele jaren onderhield met de gebroeders François en Pieter Hemony. Zij waren afkomstig uit Lotharingen, een streek die veel klokkengieters heeft voortgebracht.¹⁸⁷ Via Duitsland kwamen zij in de Republiek terecht, waar ze in 1641 de eerste luidklokken goten, voor de Gereformeerde Kerk van Goor. In die plaats woonde ook de familie Sprakel, die gespecialiseerd was in het vervaardigen van torenuurwerken en speeltrommels. Jurriaan Sprakel kreeg in 1642 van de stad Zutphen opdracht het uur- en speelwerk van de Wijnhuistoren te vervangen. Er moest

AFBEELDING 20 Jacob van Eyck en de gebroeders Hemony. Romantische impressie uit W.J. Hofdijk, *Lauwerbladen uit Neêrlands gloriekrans*, I [1875]

ook een beiaard komen. Een jaar later sleepte François Hemony deze order in de wacht, zonder twijfel door toedoen van Sprakel. In 1644 begon Hemony met het gieten van het carillon, in een voormalig klooster dat voor dit doel was gehuurd. Deze beiaard moet tot stand zijn gekomen in samenwerking met Jacob van Eyck. Een Gentse kroniek uit 1713/14 vermeldt dat de Hemony's samen met Jacob van Eyck 'groten arbeyd, zorgvuldigheyd en onkosten besteed hadden om de ware kunst van het klok-gieten te achterhalen en om de klokken tot accord te brengen, want te voeren was de kunst van de klokken tot volmaekt accord te brengen nog niet gevonden, het was meer een geluk als wetenschap.'¹⁸⁸

In 1645 was het werk klaar en kregen Van Eyck en diens collega Lucas van Lenninck uit Deventer de uitnodiging het resultaat te komen keuren. De heren namen er twee weken de tijd voor, wat aangeeft dat zij meer hebben

gedaan dan luisteren alleen. Het instrument was een volledig chromatisch carillon met negentien klokken over anderhalf octaaf. Van Eyck en Lenninck achtten dit onvoldoende om 'een volcoemen musyck' te kunnen spelen en gaven de stad daarom

¹⁸⁷ Omtrent de Hemony's, zie Lehr 1959.

¹⁸⁸ Lehr 1991: 126.

het advies de beiaard met een aantal discantklokjes uit te breiden tot twee octaven. Toen een jaar later ook dit werk gereed was, verklaarden de twee keurmeesters ‘dat sie daerinnen niet meer weten t’doen haeres oordels niet verbetert kan worden.’¹⁸⁹ Het getuigschrift dat de Hemony’s ontvingen, bevatte een en al lof.

Waarschijnlijk op aandrang van Lucas van Lenninck richtte François Hemony zich vervolgens zelfverzekerd tot de stad Deventer met de opmerking dat het carillon aldaar ‘niet veele besonders is, tot disreputatie van so eene fameuse plaetse.’¹⁹⁰ Van Lenninck, organist van de Lebuïnuskerk, had uiteraard wel oren naar een beiaard zoals die zojuist in Zutphen in gebruik was genomen. Hemony bood de stad een carillon aan dat door Van Eyck te licht werd bevonden voor de hoogte van de Lebuïnustoren. Het Gemeentearchief van Deventer bewaart een brief die de Utrechtse musicus op 6 november 1646 over deze kwestie heeft geschreven aan Van Lenninck.¹⁹¹ Hij spreekt daarin zijn vrees uit dat de klank niet ver genoeg zal dragen, met name die van de ‘hommeltiess’ (de hummeltjes, oftewel de kleinste klokken). Zich welbewust van zijn gezag schrijft hij vervolgens: ‘Ich wenste wel indien het begonde wiert, dat wij met malkander Mr. franco [François Hemony] eerst noch een uerken ofte twee mochten spreecken ende hem wat onderrechten; nu, gy cunt het hem eens andienen. Indien hy te Amsterdam mocht gaen om spyss te coopen, dat hij mij eerst aenspraeck, opdat ich hem noch int een ofte ander wat onderrechte.’ Van Eyck heeft Hemony dus nog wel wat bij te brengen! Uit de brief spreekt een goede verstandhouding. Van Eyck zendt de groeten aan Van Lennincks echtgenote en dochter, en ook aan het Deventer collegium musicum, dat hij bij eerdere bezoeken klaarblijkelijk had leren kennen. Hij ondertekent met ‘Ue dienstwillige vrient ende dienaer Jacob Van Eijck’.

In 1647 kwam Van Eyck naar Deventer om het werk te keuren. Tien weken en twee dagen verbleef hij in de stad. Van Eyck logeerde bij meester Lucas thuis. Voor de onkosten ontving Van Lenninck op 27 december van stadswege een bedrag van 146 gulden en acht stuivers. De Hemony’s raakten door hun eerste carillons snel wijd en zijd bekend. Veertien beiaards hebben zij in Zutphen gegoten, waaronder die voor ‘s-Hertogenbosch (1649), Arnhem (1650-52) en Zaltbommel (1654). In 1655 deelde de stad Amsterdam hun mee enkele carillons te willen bestellen. De Hemony’s kregen er gratis woonruimte en een gieterij aangeboden. In het voorjaar van 1657 verhuisden zij. Twee jaar eerder had Joost van den Vondel in zijn *Inwijding van het stadhuis te Amsterdam* geschreven: ‘Hemoni speelt een hemels klokmuziek!’¹⁹² In 1661 zou Joost van den Vondel een heel gedicht aan Hemony’s kunst wijden, ‘Op het Klokmuzeik t’Amsterdam’.¹⁹³ De dichter vergeleek hun kunst met die van Sweelinck en Lassus.

2.15. Beiaardier van de Jacobikerk en het stadhuis

Dat Van Eyck tijd kon vrijmaken om zich uitgebreid met de carillons in Zutphen en Deventer te bemoeien, mag een wonder heten, aangezien zijn werkzaamheden in Utrecht in 1645 aanzienlijk werden uitgebreid. Naast het beiaardierschap aan de Dom en de Janskerk kwamen in dat jaar de Jacobikerk en het stadhuis er nog eens bij.

¹⁸⁹ Lehr 1991: 126.

¹⁹⁰ Lehr 1991: 126.

¹⁹¹ Volledige transcriptie in Hogenstijn 1983: 152.

¹⁹² Vondel 1986: 758.

¹⁹³ Vondel 1986: 817.

Het in verval geraakte carillon van het stadhuis had in 1644 onder supervisie van Van Eyck belangrijke verbeteringen ondergaan.¹⁹⁴ Ze waren uitgevoerd door de orgelmaker Geurt van Pisa. Na de renovatie telde het spel twintig klokken, waarvan er volgens opgave van Fischer (1738) twaalf op het automatisch speelwerk waren aangesloten.¹⁹⁵ In 1644 werkte Dirk van Schorrenberch er nog als beiaardier. Hij was geen professioneel musicus maar deurwaarder van beroep en combineerde het beiaardierschap aan het stadhuis met dat van de Jacobikerk. In mei 1645 legde hij zijn werk als deurwaarder neer en kort daarna moet hij ook ontslag hebben genomen als beiaardier, want op 22 juli kreeg Jacob van Eyck een benoeming als zijn opvolger, niet alleen op het stadhuis maar ook op de toren van de Jacobikerk.

Deze kerk bezat aanvankelijk geen carillon. In 1630 kreeg de uurwerkmaker Johan Carlier uit Zwolle opdracht een automatisch speelwerk te fabriceren.¹⁹⁶ Waarschijnlijk was Van Eyck bij de beslissing betrokken. Het speelwerk moest namelijk even goed zijn als dat van Middelburg, gemaakt door Jan Dirksz Coop, die ook in Heusden het uurwerk had vervaardigd. Carlier kon uiteindelijk niet aan zijn verplichtingen voldoen, de plannen verhuisden naar zolder.

De installatie van een handspel verliep voorspoediger. Al voor het uurwerk werd aanbesteed, hadden de kerkmeesters gezorgd voor bestaande Utrechtse klokken, waarmee de kosten binnen de perken konden blijven. Ze waren afkomstig uit de Catharijnekerk, die in ruil hiervoor drie luidklokken terugkreeg. De kerkmeesters verplichtten zich het salaris van de voormalige Dombeiaardier Herman van Riemsdijck, die nog wel beiermeester was gebleven van de Catharijnekerk, op zich te nemen, zodat deze als vanzelf beiaardier werd van de Jacobi.¹⁹⁷ De klokken werden opgehangen in een nieuw ontworpen torentje dat een plaats kreeg aan de oostkant van de spits. In de daaropvolgende jaren voorzag Aelt van Meurs de beiaard van een aantal nieuwe klokken.

Herman van Riemsdijck werd in 1643 wegens ouderdom van zijn verplichtingen ontheven, hij overleed een jaar later en werd opgevolgd door Dirk van Schorrenberch. Deze legde echter in mei 1645 zijn functie neer en werd zoals gezegd op 22 juli door Van Eyck opgevolgd.

In 1648, achttien jaar na het debacle met Carlier, ging een nieuwe opdracht voor het vervaardigen van een automatisch speelwerk naar Jan (Becker) van Call (Kall) uit Nijmegen. Van Eyck was nauw bij het proces betrokken en zag de kans schoon Utrecht aan zijn eerste Hemony-carillon te helpen. De eerste afspraken werden gemaakt op 10 september 1650, toen Van Call de speeltrommel al gereed had. Met François Hemony kwamen de kerkmeesters overeen dat deze vijftwintig klokken zou gieten, evenveel als in Zutphen en Deventer. Alle klokken zouden worden aangesloten op de speeltrommel. Het zal een chromatisch carillon zijn geweest met een omvang van twee octaven. Enkele jaren na Van Eycks dood kwamen er nog eens zeven nieuwe klokjes bij waarmee het totale aantal kwam op 32, de normale omvang van Hemony's carillons.

¹⁹⁴ Omtrent de geschiedenis van het carillon van het stadhuis, zie Van den Hul 1982: 111-114.

¹⁹⁵ Fischer 1738: 36. Van den Hul 1982: 114.

¹⁹⁶ De geschiedenis van het carillon van de Jacobikerk wordt beschreven in Van den Hul 1982: 130-138.

¹⁹⁷ Van den Hul 1982: 132.

2.16. Laatste reizen

Vanaf zijn eerste jaren in Utrecht heeft Jacob van Eyck zijn diensten als klokkendeskundige ook aan andere steden aangeboden. We zagen hem aan het werk in Den Haag (1626), Bergen op Zoom (1632), 's-Hertogenbosch (1640-41), Zutphen (1645-46) en Deventer (1646-47). Ook in de laatste jaren van zijn leven kon men hem nog buiten Utrecht aantreffen. In 1650 en 1652 bracht hij enige tijd door in Arnhem, in de zomer van het tussenliggende jaar verbleef hij in Nijmegen. In juni 1655 ten slotte was hij in Amsterdam een van de keurmeesters van het orgel in de Nieuwe Kerk.

Toen Zutphen en Deventer eenmaal hun Hemony-carillon hadden, wilde Arnhem vanzelfsprekend niet achterblijven. Er werd alles op alles gezet om ook in de toren van de Eusebiuskerk een klokkenspel geplaatst te krijgen. De eerste plannen werden beraamd in 1649. De kosten van het uurwerk en de klokken werden geschat op 26.000 gulden, een bedrag dat zou moeten worden betaald uit de opbrengsten van giften en een collecte.¹⁹⁸ Het uurwerk werd besteld bij Jurriaan Sprakel, die ook in Zutphen en Deventer met de Hemony's had gewerkt. Een probleem was wel dat de Eusebiustoren geen ruimte had om een carillon te herbergen. Daarom moest eerst een nieuwe, achthoekige torenbekroning worden gemaakt, een werk dat werd uitbesteed aan de Haagse bouwmeester Paul Pelen. Zo werd de toren 41 voet verhoogd. Reeds in een vroeg stadium, nog voordat de klokken werden geleverd, was advies ingewonnen bij Jacob van Eyck. Aan de stadsorganist Nicolaes Steenwijck werd in 1650 een betaling verricht 'voor gedaene reijskosten en dachgelden, om te halen het advies vant Clockenspel.'¹⁹⁹ Dat hij Van Eyck is gaan halen, blijkt uit een betaling van 46 gulden twee stuivers aan de blinde jonker 'voor vacatien en reijsgelt van Utrecht alhier'.²⁰⁰ In 1652 konden het uurwerk en het carillon worden geïnstalleerd. Het werk stond vermoedelijk onder leiding van Van Eyck. Samen met zijn knecht verbleef hij bij Jacob van Dam, die 240 gulden betaald kreeg voor de kost en inwoning.²⁰¹ Dit bedrag wijst op langdurige aanwezigheid. Het Arnhemse carillon beschikte over negentien klokken en zou negen jaar later door de Hemony's met nog eens vijf klokken worden verrijkt.

In het tussenliggende jaar 1651 werkte Van Eyck in Nijmegen. Hier was de toren van de Stevenskerk zwaar beschadigd geraakt tijdens het beleg door prins Maurits in 1591. De torenromp werd snel daarna hersteld, een nieuwe torenbekroning werd in 1604/05 gemaakt naar een ontwerp van de Leidse timmerman Pieter Gerritsz Verspek. De klokken voelden zich er echter niet thuis. Bij het luiden begon de toren te schudden. Het was een probleem dat de Nijmeegse overheid decennialang zorgen zou baren. In 1634 werd Verspek uitgenodigd om de problemen op te nemen en advies te geven.²⁰² Besloten werd de klokken te verhangen, iets wat later nog vaker zou gebeuren. Veel hielp het niet. In 1641 kwamen de stadstimmerlieden van Arnhem en Zutphen naar Nijmegen om de zaak te inspecteren en advies te geven.²⁰³ Kennelijk verslechterde de situatie zienderogen.

¹⁹⁸ Voor de geschiedenis van het Arnhemse carillon, zie Schulte 1994: 80, 94-97.

¹⁹⁹ Arnhem, GA, inv.nr. 1315, *Rekeningen 1650-1651*, fol. 101v.

²⁰⁰ Arnhem, GA, inv.nr. 1315, *Rekeningen 1650-1651*, fol. 101r.

²⁰¹ Arnhem, GA, inv.nr. 1317, *Rekeningen 1652-1653*, fol. 54r.

²⁰² Nijmegen, GA, inv.nr. 848, *Stadsrekeningen 1634*, fol. 190r-v.

²⁰³ Nijmegen, GA, inv.nr. 98, *Raadssignaten 1641*, pp. 175-176.

In 1645 besloot de Nijmeegse raad tot een grootscheepse hersteloperatie, die de stad uiteindelijk een fortuin zou kosten.²⁰⁴ In maart werd begonnen met de aanschaf van een grote partij hout en het aannemen van personeel. Aan het eind van het jaar bleek de operatie al 3760 gulden en 11 stuivers te hebben gekost. Ondanks deze astronomische uitgaven bleef de toren schudden.

Nieuwe pogingen werden gedaan in 1651. Op 29 januari 1651 brachten de raadsvrunden Verheyden en Loeffs verslag uit van hun onderzoek naar 'het vervallen Clock ende spuelwerck opten Toorn'.²⁰⁵ Kennelijk werd ook het carillon erbij betrokken. Het instrument was in 1576 in Mechelen gegoten en bestond uit dertien klokken, die als voorslag dienden maar ook handmatig konden worden bespeeld. Het beiaardspel werd in Nijmegen verzorgd door de torenwachters.²⁰⁶ Per 1 januari was een verandering opgetreden in de personele bezetting, door het overlijden van de eerste torenwachter Herman van Wechhuijsen. De tweede wachter Johan van Royen schoof door naar diens positie. Tot tweede torenwachter werd Goosen van Vreeswijk benoemd, die de wereld vier jaar later zou verblijden met de publicatie van zijn *Nieuw-meegsche fluyten lourier crans*.²⁰⁷

Na de inspectie van klok- en speelwerk werd besloten tot reparatie over te gaan volgens een bestek van meester Jan van Call, de plaatselijke uurwerkmaker. Eerder zagen we hoe de kerkmeesters van de Utrechtse Jacobikerk hem in 1648 opdracht gaven een nieuw uur- en speelwerk te ontwerpen, mede op instigatie van Van Eyck.²⁰⁸ Dat werk was in oktober 1650 gereedgekomen. Het maakt aannemelijk dat Van Call degene is geweest die ervoor heeft gezorgd dat Van Eyck bij het werk in Nijmegen betrokken is geraakt.

Zijn bezoek vond plaats in de zomer van 1651. Van Eyck gaf advies hoe de klokken lichter konden worden getrokken, en moest een oplossing vinden voor het schudden van de toren. De raadsheren gingen persoonlijk met Van Eyck een kijkje nemen op de toren, terwijl de koster de klokken luidden zodat de aard van het beven duidelijk zou worden.²⁰⁹ Jan van Call zorgde voor het verhangen van de luid- en speelklokken.²¹⁰ Van Eyck adviseerde tevens een uitbreiding van het speelwerk met enkele kleine klokken; op 22 juli maakte de raad afspraken hierover met de klokkengieters Hendrick en Johannes van Trier, die ze nog hetzelfde jaar konden leveren. Voor zichzelf en zijn discipel ontving Van Eyck op 12 juli het niet onaanzienlijke bedrag van 225 gulden.²¹¹ De blinde jonker uit Utrecht en zijn gezelschap hadden gelogeerd ten huize van Remunt van Tuijll.²¹² Het probleem van het schudden zal hooguit ten dele verholpen zijn. Het bleef de gemoederen ook later bezighouden.

In de nazomer van 1655 ten slotte reisde Jacob van Eyck naar Amsterdam, om het orgel van de Nieuwe Kerk te keuren. Bij een kerkbrand, tien jaar eerder, was het

²⁰⁴ Nijmegen, GA, inv.nr. 100, *Raadssignaten 1645-1646*, pp. 42-43, 50-51, 118-119, 124-126, 133, 215-218.

²⁰⁵ Nijmegen, GA, inv.nr. 103, *Raadssignaten 1651-1652*, pp. 18-19 (29 januari 1651).

²⁰⁶ Wind 2003.

²⁰⁷ Wind 2003.

²⁰⁸ Zie 2.15.

²⁰⁹ Nijmegen, GA, inv. nr. 868, *Stadsrekeningen 1651/52*, pp. 298-299: 'Den 12. dito [juli] aende Custers van S^t. Stephens kerck drie gulden voor het trecken van de clocken doen mijn Heeren met Jo.^f van Eijck op den toorn waeren, volgens ordonn: – iij. gl.'

²¹⁰ Nijmegen, GA, inv. nr. 868, *Stadsrekeningen 1651/52*, p. 335.

²¹¹ Nijmegen, GA, inv.nr. 868, *Stadsrekeningen 1651/52*, pp. 298-99.

²¹² Van Tuijll kreeg 100 gulden 19 stuivers 'tot voldoeninghe vant geene Jo.^f Eijck, overt verstellen, met sijn discipel, t' sijnen huijse verteert heeft.' Nijmegen, GA, inv.nr. 868, *Stadsrekeningen 1651/52*, pp. 336-37.

bestaande grote orgel verloren gegaan.²¹³ Datzelfde jaar nog werd aan Germer Galtusz van Hagerbeer de opdracht verstrekt een nieuw orgel te bouwen, maar dat zou er niet van komen doordat hij in het voorjaar van 1646 overleed. Pas in 1650 werd een nieuwe opdracht verstrekt, toen aan de Duitse orgelbouwer Hans Wolff Schonat. Vijf jaar later was het werk klaar en kon tot inspectie worden overgegaan. Behalve Nicolaes Lossy, de vaste organist van de Nieuwe Kerk, waren Jacob van Noordt en Jacob van Eyck de keurmeesters, zo wist Joachim Hess in 1774 nog te melden.²¹⁴ Van Eycks aanwezigheid wordt bevestigd in een verklaring die Schonat in 1657 liet vastleggen door een Amsterdamse notaris. Schonat deelde mee 'dat oock jaer en dagh nae 't opnemen van 't voorsz. orgel wijlen joncker Van Eyck in sijn leven woonachtich tot Utrecht, seer loffelijck van 't accoort tegen hem getuijge heeft gesproken in presentie van anderen.'²¹⁵ Het keuringsrapport is niet bewaard gebleven, maar Schonat ontving zijn laatste termijnbedrag op 24 augustus.²¹⁶ De finale goedkeuring zal dus kort voor die datum hebben plaatsgevonden. Uit het feit dat Schonat op 7 november nog een douceur van tweehonderd dukaten kreeg uitbetaald, kan worden afgeleid dat de stadsoverheid zeer tevreden was over zijn werk.

2.17. Levens einde: 'O Stichtsche Orfeus!'

In april 1646 schreef Van Eyck aan Huygens over zijn 'ouderdom, gelijk ick algereets beginne te vernemen.'²¹⁷ Toch kan het moeilijk anders of hij heeft over een sterke lichamelijke conditie beschikt. Het dagelijks beklimmen van de torens, het spelen in een koude en vochtige omgeving, het tijdrovende versteken van de voorslag: de werkzaamheden stelden zware eisen aan het fysieke gestel. Van Eyck heeft dat werk tot na zijn zestigste levensjaar volgehouden. In 1654, het jaar waarin het tweede deel van *Der Fluyten Lust-hof* de tweede druk beleefde, liet hij zijn testament opmaken, zich ervan bewust dat niets zekerder is dan de dood en niets onzekerder dan het moment waarop deze zich aandient.²¹⁸ Hij was zijn hele leven ongehuwd gebleven. Naaste familieleden had hij op dat moment al niet meer. Zijn broer en zakelijke toeverlaat Caspar was in 1645 overleden, en ook zijn drie zusters waren hem ontvallen: Susanna al voor 1623, Catharina in 1635, en Anna vermoedelijk kort voordat hij zijn testament liet opmaken.²¹⁹

Van Eyck vermaakte de roerende en onroerende goederen in Brabant aan nichten en neven, met uitzondering van een stukje hooiland onder Empel of Meerwijk, dat hij aan Johan Dixx wenste na te laten. Ook had hij nog een vordering in de vorm van landerijen in de Bommelerwaard, geërfd van zijn zuster Anna. Van deze landgoederen had Van Eyck een derde deel gekregen, maar de bezittingen waren nog niet verkocht. Dit derde deel wenste hij tot zijn Utrechtse boedel te rekenen. Voor zijn hospita, de weduwe Hendrickgen Blom, reserveerde hij honderdvijftig gulden waarvan honderd in de vorm van een rentebrief en vijftig gulden contant, en daarboven een lijfrente van

²¹³ Edskes 1981; Van Biezen 1995: II, 473-474.

²¹⁴ 'Ao. 1655 is hetzelfde geëxamineerd door *J.J. van Eyck* Klokke-speelder te *Utrecht, Nic. Luly* Organist van dit orgel, en *Jac. van Noord* Organist van de Oude Kerk.' Hess 1774: 8.

²¹⁵ Scheurleer 1909-1914: 235-236.

²¹⁶ Edskes 1981: 5-6.

²¹⁷ Unger 1883: 103-104. Worp 1911-1917: IV, 294 (nr. 4310).

²¹⁸ Volledige tekst in Unger 1883a: 269-270.

²¹⁹ Haar overlijden is mogelijk de directe aanleiding geweest voor het opmaken van het testament: omdat zij de laatste nabije erfgenaam was, moest Van Eyck zijn bezittingen wel aan anderen vermaken.

zeventig gulden per jaar. De diaconie van de Utrechtse Gereformeerde Kerk kreeg honderd gulden. Voor het overige benoemde hij Johan Dix tot universeel erfgenaam en executeur van zijn laatste wilsbeschikking.²²⁰ Deze beiaardier is waarschijnlijk een leerling van Van Eyck geweest, en langs deze weg zijn vertrouwensman geworden.²²¹ Het is aannemelijk te veronderstellen dat hij degene was die Van Eyck verving wanneer deze buiten de stad verbleef.

Kon Van Eyck in de nazomer van 1655 nog het orgel van de Amsterdamse Nieuwe Kerk keuren, daarna ging het snel bergafwaarts met zijn gezondheid. Op 8 oktober kreeg Johan Dix toestemming van het Domkapittel de blinde musicus te vervangen 'gedurende zijn indispositie'.²²² De winter viel vroeg dat jaar en zou langer duren dan normaal.²²³ Constantijn Huygens, terugkerend van zijn buitenhuis Zuilichem in de Bommelerwaard, moest op 19 december te voet de dichtgevroren Waal oversteken.²²⁴ Maar zijn blinde neef kon de dagen thuis bij het haardvuur doorbrengen. Volgens de eerdere contractbepalingen behield Van Eyck zijn salaris, wat zou betekenen dat Dix de werkzaamheden om niet verrichtte.

Twee maanden later, op 9 januari 1656 's middags om twaalf uur, trof Dix een regeling met Johan van Nellesteyn, die behalve raad in de vroedschap en oud-kameraar van de stad ook eigenaar was van een pand aan de noordzijde van de Oudegracht dat pal tegenover de Reguliersbrug lag. Dit was precies het huis waar Jacob van Eyck zijn adres had. Van Eycks hospita Hendrickgen Blom woonde er al in 1644 toen haar dochter Maria trouwde met Gerrit van Bunnick uit de Jansstraat.²²⁵ Waarschijnlijk had Van Eyck er al verschillende jaren onderdak. De financiële staat waarin hij Hendrickgen Blom na zijn dood wenste achter te laten, is een dankbetuiging die wijst op langdurige zorg.

Op die januarimiddag kocht Dix het desbetreffende pand van Van Nellesteyn voor een bedrag van tweeduizend gulden.²²⁶ Voor vijfhonderd gulden kocht Dix er 'ijser ende andere waren bij'. Contant geld kwam er niet aan te pas. Dix leende het bedrag van dezelfde Van Nellesteyn tegen een rente van vijf procent. Dix verplichtte zich twee huizen die zijn eigendom waren als onderpand te stellen. Het ene, goed voor vijftienhonderd gulden, was het pand waar hij op dat moment nog woonde, aan de noordzijde van het Oudkerkhof. Het andere, goed voor duizend gulden, was gelegen aan de oostzijde van de Oudegracht tussen Volder- en Geertenbrug, 'daar 't melkmeysken uythangt'. Beide huizen kwamen uit de erfenis van zijn schoonvader, de chirurgijn Peter van Schagen.

²²⁰ Een klein jaar eerder, op 3 juni 1653, had Van Eyck bij notaris Verduyn al een andere testamentaire regeling met Dix gesloten. Helaas is deze akte niet bewaard gebleven.

²²¹ Johan Dix zullen we in 10.3 tegenkomen als een van 'de anderen'.

²²² Van den Hul 1982: 308.

²²³ Over het weer in deze periode, zie Buisman 2000: 540-542.

²²⁴ Buisman 2000: 541.

²²⁵ Utrecht, HUA, DTB, inv.nr. 97, *Huwelijksregister Nederduits-gereformeerde gemeente 1641-1659*, p. 156. Hendrickgen overleed in september 1663 (aangifte: 14 september) en werd begraven in de Buurkerk. Utrecht, HUA, DTB, inv.nr. 124, *Register van overledenen 1657-1665*, p. 565.

²²⁶ Utrecht, HUA, Stadsarchief II, Gerecht, inv.nr. 3243, *Registers van transporten en plechten 1578-1742*, 1656, pp. 9-11.

De transactie zal bedoeld zijn geweest om de familie Dix in staat te stellen zich bij de zieke Jacob van Eyck te voegen. Toen op 30 maart 1654 in de Domkerk het eerste kind uit het gezin werd gedoopt, woonden de Dixen nog aan het Oudkerkhof.²²⁷ Maar bij de doop van het tweede kind, op 7 augustus 1656, gaf Johannes Dix ‘aen de Reguliersbrugh’ als adres op.²²⁸ Van Eyck betaalde met ingang van 1656 dus huur aan zijn vertrouweling, die hem tevens als beiaardier verving. Mogelijk ging ook dit met gesloten beurzen, kreeg Dix het inkomen van de blinde meester en bood hij Van Eyck in ruil hiervoor kost en inwoning. Of Van Eyck onder deze nieuwe omstandigheden nog langer van de diensten van Hendrickgen Blom gebruik bleef maken, is onbekend.

De woning op de Oudegracht draagt tegenwoordig het huisnummer 262.²²⁹ Dit is het enige perceel dat pal tegenover en dus aan de Reguliersbrug ligt.²³⁰ In 1623 was het pand bekend als ‘t Goude Lam’. Op zeventiende-eeuwse stadsplattegronden werd de ligging niet erg helder weergegeven, doordat kaartenmakers er per definitie van uit leken te gaan dat iedere brug uitliep op een weg of steeg. Bij de Reguliersbrug was dit echter aan geen van beide zijden het geval. Het pand had een dwars achterhuis waarvan tegenwoordig alleen de kelder nog bestaat. Dit achterhuis zorgde voor een vrije in- en uitgang aan het Schroijerssteegje, dat ook wel als Abcoudersteegje of Patervaetsteegje bekendstond en nu de Regulierssteeg heet.

Uit de genomen maatregelen valt af te leiden dat Van Eycks gezondheidstoestand zo slecht was dat niemand verwachtte dat hij ooit nog beter zou worden. Vanaf zijn sterfbed heeft Van Eyck mogelijk nog Utrechts tweede nieuwe Hemony-carillon kunnen horen, dat in maart 1657 onder supervisie van Dix werd geïnstalleerd in de toren van de Nicolaïkerk.²³¹ De kerk bevindt zich niet ver van de plaats waar hij woonde. De Hemony’s hadden dit carillon al in de jaren 1649-1651 op voorraad gegoten, tegelijk met het instrument voor de Jacobikerk, maar er nog geen bestemming voor gevonden. Keulen toonde zich aanvankelijk enthousiast. Nadat de klokken per schip naar deze stad waren gebracht, haakte het stadsbestuur echter af. Via Athanasius Kircher werd vervolgens geprobeerd de klokken aan Rome te slijten, maar ook dat ging niet door. Zo belandde het carillon uiteindelijk in Utrecht.

Jacob van Eyck stierf op 26 maart 1657 en werd enkele dagen later begraven in het koor van de Weeskerk, aan de overkant van de Oudegracht, schuin tegenover zijn huis. Het groot gelui van de Domtoren en de klokken van de Jacobi overluiden hem drie uur. Ook de klokken van de Janskerk zijn die dag voor hem geluid, zo leert een half vergane specificatie van de luider.²³² Ten teken van welstand arriveerde de stoet

²²⁷ Utrecht, HUA, DTB, inv.nr. 5, *Doopregister Nederduits-gereformeerde gemeente 1651-1665*, p. 111. Zie ook 10.3.1.

²²⁸ Utrecht, HUA, DTB, inv.nr. 5, *Doopregister Nederduits-gereformeerde gemeente 1651-1665*, p. 222.

²²⁹ Omtrent dit pand, zie Dolfin e.a. 1989: I (overzicht), 131.

²³⁰ Van Baak Griffioen 1991: 38 toont een oude tekening van de overzijde met de opmerking dat Van Eyck waarschijnlijk in een van deze huizen woonde. Dit is onmogelijk, het enige pand aan westzijde dat aan de Reguliersbrug lag, was het weeshuis. ‘Aen de Reguliersburgh’ duidt daarmee per definitie op de oostzijde.

²³¹ Van den Hul 1982: 110-111.

²³² Utrecht, HUA, Kapittel van Sint-Jan, inv.nr. 164-4, *Acquitten 1653-1659*: ‘Specificatie vant Luyden van den do... [verdere tekst ontbreekt] den 1 octobris tot den Laesten Septembris’. Even verder: ‘[tekst ontbreekt] Marty Jo.† Jacob van Eyck 2-2-0.’ Dat ‘do...’ op ‘doden’ of iets dergelijks slaat en niet op bijvoorbeeld ‘dom’, bewijst een vergelijkbare specificatie van de beiermeester in hetzelfde handschrift, maar dan van twee jaar eerder: ‘Specificatie van Luyen over den doden in St. Janskercken den 1 octobris 1653 tot den Laetsten Septembris 1654’.

AFBEELDING 21 De toren van de Nicolaikerk, waar zich Utrechts enige bewaard gebleven Hemony-carillon uit Van Eycks tijd bevindt.

een half uur te laat bij de kerk. De predikant Lambertus Sanderus, een zwager van Johan Dix, bezorgde een vierregelig grafschrift.²³³ Ook tekende Sanderus voor een uitgebreide lijkklacht, 'Helikon in rouw', Over't Afsterven van Jonkr. JACOB VAN EYCK. Gestorven den 26 van Lentemaand. 1657'.²³⁴ Sanderus roept hem hierin toe met 'O Stichsche Orfeus! Eer en roem der Konstenaren!' Een tweede rouwklacht, zo zagen we reeds in de inleiding, werd geschreven door Lodewijk Meijer.²³⁵

Met de dood van Van Eyck werd in Utrecht op muzikaal gebied een epoche afgesloten. Zijn ideaal, een Dombeiaard van dertig klokken, werd pas zeven jaar na zijn dood verwezenlijkt, uiteraard door Hemony. Het werd zelfs een instrument met 35 klokken, meer dan waar Van Eyck zelf van droomde.²³⁶ Van Eyck had zelf voor zijn opvolging gezorgd, maar niets wijst erop dat Johan Dix de grootheid van zijn voorganger heeft kunnen benaderen. Het Janskapittel benoemde na Van Eyck geen nieuwe beiaardier meer, de klokkentoren van de Janskerk werd in 1681 neergehaald.²³⁷ Op klokkengebied bezit Utrecht tegenwoordig vrijwel niets meer dat direct aan Van Eyck herinnert. De Nicolaikerk heeft nog steeds zijn Hemony-beiaard, al is het instrument in 1952 uitgebreid tot 35 klokken. Een wervelstorm die op 1

²³³ Appendix C.1.4.

²³⁴ Appendix C.1.3.

²³⁵ Appendix C.1.2.

²³⁶ Nog aanwezig zijn 33 van deze oorspronkelijke klokken, aangevuld met 17 nieuwe.

²³⁷ Zie 10.3.1.

augustus 1674 over Utrecht raasde en onder meer de scheiding tussen de Domkerk en de Domtoren tot gevolg had, beroofde de Jacobikerk van de torenspits en van het aangebouwde torentje waarin zich Utrechts eerste Hemony-instrument bevond. Het oude stadhuis werd vroeg in de negentiende eeuw afgebroken en vervangen door een nieuw gebouw, zonder carillon.

Ook Heusden heeft zijn oude carillon niet meer, afgezien van de kleinste klok.²³⁸ Het oorspronkelijke stadhuis is verdwenen. Dit monumentale gebouw werd in de nacht van 4 op 5 november 1944 opgeblazen door de zich terugtrekkende bezetter. Van de ongeveer tweehonderd inwoners die zich op de parterre schuilhielden voor het oorlogsgeweld, zouden 134 Heusdenaren het niet overleven, ongeveer tien procent van de totale bevolking. Het is een van de zwartste bladzijden uit de geschiedenis van het stadje.²³⁹

Wat ons rest zijn Van Eycks blokfluitwerken, die muzikaal rekenschap afleggen van zijn virtuositeit als uitvoerend kunstenaar. In de wetenschap dat de meeste Nederlandse muziekdrukken uit die tijd verloren zijn gegaan, mogen we van geluk spreken dat Van Eycks oeuvre volledig is overgeleverd. Van elk van de verschillende drukken en herdrukken van *Der Fluyten Lust-hof* is ten minste één exemplaar bewaard gebleven.

²³⁸ Zie pp. 64-65.

²³⁹ Dijs 1988: 90-95.

